

MAPA PUTA BORBE PROTIV SEKSUALNOG I DRUGIH OBLIKA NASILJA NAD DJECOM NA INTERNETU U BOSNI I HERCEGOVINI

Ramljak, Tomislav; Herceg Pakšić, Barbara; Romstein, Ksenija; Velki, Tena

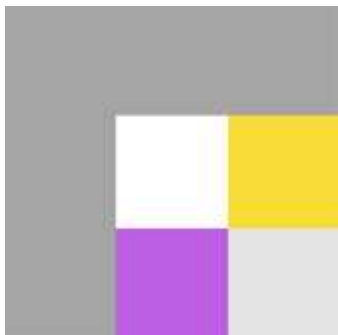
Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2017**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:141:007845>

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[FOZOS Repository - Repository of the Faculty of Education](#)

**MAPA PUTA BORBE PROTIV SEKSUALNOG I DRUGIH
OBLIKA NASILJA NAD DJECOM NA INTERNETU U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Save the Children

**MAPA PUTA BORBE PROTIV SEKSUALNOG I
DRUGIH OBLIKA NASILJA NAD DJECOM NA
INTERNETU U BOSNI I HERCEGOVINI**

Save the Children vjeruje da svako dijete zaslužuje budućnost. U zemljama sjeverozapadnog Balkana radimo svaki dan kako bismo za djecu osigurali zdrav početak života, priliku za učenje i zaštitu od nasilja. Kada se pojave krize i kada su djeca najranjivija, mi smo uvijek među prvima koji dođu pomoći i među posljednjima koji odlaze. Mi osiguravamo da se odgovori na specifične potrebe djece i da se njihov glas čuje. Postižemo dugotrajne rezultate za milione djece, uključujući onu djecu do koje je najteže doći. Dajemo sve od sebe za djecu - svaki dan i u vrijeme kriza – transformišući njihove živote i budućnost koja je pred nama.

© Save the Children 2017

Izdavač: Save the Children in North West Balkans

U izradi dokumenta sudjelovali: Tomislav Ramljak, Barbara Herceg Pakšić, Tena Velki i Ksenija Romstein

Vođa projekta: Alen Zaimović

Grafički dizajn: Edin Bešlić

Štampa: Amos Graf Sarajevo

Tiraž: 50

Ova publikacija urađena je u okviru projekta „Spojeni i sigurni - prema virtualnom okruženju sigurnom za djecu“, čiju su realizaciju podržali Oak fondacija i Save the Children Norway.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe, uz obavezno navođenje izvora.

Zajedno možemo učiniti više.

Recite nam šta mislite o našem radu?

RECI-NAM@savethechildren.org

Sadržaj

Uvod	3
1. Međunarodni i regionalni modeli dobre prakse u zaštiti djece od seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta	5
1.1. Njemačka	11
1.2. Republika Hrvatska	16
1.3. Srbija	21
2. Pravna i institucionalna zaštita djece od seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta prema nadležnostima u Bosni i Hercegovini	25
2.1. Državna razina - Bosna i Hercegovina	25
2.2. Federacija BiH	25
2.3. Republika Srpska	26
2.4. Brčko Distrikt	28
3. Zaključci i preporuke	31
3.1. Državna razina	33
3.2. Republika Srpska	34
3.3. Federacija BiH	35
3.4. Brčko Distrikt	36
4. Bibliografija	37
5. Aneks	41

Uvod

Problem online nasilja djece i mladih je sve više prisutan. Razlozi tomu su raznoliki, ponajprije jer se djeca već vrlo rano, od predškolske dobi, upoznaju s novim tehnologijama kao što su tableti pametni telefoni i dr. Štoviše, u posljednjih 5 godina se sve više govori o ranoj informatičkoj pismenosti, koja je postala imperativ suvremenog djetinjstva. Ne ulazeći u rasprave o pedagoškim aspektima ovakvih akcija odgojno-obrazovnih politika, ovdje samo podsjećamo da su IKT kompetencije važna sastavnica općih i generičkih kompetencija koje preporuča Europska unija (Rychen, 2004).

Stoga se porast problema na području online nasilja može interpretirati u okvirima dvije usko povezane pojave: jedna je virtualizacija djetinjstva, koja započinje vrlo rano zahvaljujući dostupnosti tehnologije, a koja je posredovana odraslima (roditeljima); druga je imperativ ujednačavanja kriterija akademske uspješnosti, koja se javlja u okvirima Europske unije, a koja pred sadašnje i buduće članice stavlja zadatak uvođenja kurikuluma informatičke pismenosti već u predškolskoj dobi. U tom kontekstu je jasno kako je porast online nasilja neizbježan, zbog čega se u Europskoj uniji sve više radi na projektima prevencije kojima je cilj educirati raznoliki spektar stručnjaka zainteresiranih za ovo područje, kao i dodatno osnažiti djecu i mlade s primjerenim vještinama koje su i potrebne za učinkovito nošenje s izazovima suvremenog odrastanja.

Navedene pretpostavke su bile poticaj za kreiranje tzv. Mape puta (Road map), koja se, u prvome redu, bavi prevencijom online nasilja nad djecom i mladima. Ovaj dokument predstavlja polazišnu točku za daljnje promišljanje o ovoj problematici. Svojom strukturom i primjerima dobre prakse koji se mogu ovdje naći, željelo se potaknuti stručnjake na osmišljavanje akcija u područjima vlastitih kompetencija i profesionalne djelatnosti, i to na način da one budu usmjerene prema dobrobiti djece i mladih – njihovoj zaštiti i jačanju osobnih kapaciteta za nošenje s izazovima koji prate ulazak u virtualni svijet.

Također, ovaj dokument može poslužiti kao temelj budući istraživanjima online nasilja jer na području BiH nedostaje sustavan pristup ovoj problematici. Zbog toga se dokument može koristiti i kao temelj u metodološkom osmišljavanju istraživanja u okvirima interdisciplinarnih projekata i aktivnostima koje okupljaju stručnjake s područja prava, kriminologije, zdravstva i medicine, psihologije, pedagogije, računalstva itd.

Glavni cilj ovog dokumenta je podizanje svijesti šire javnosti o postojanju online nasilja nad djecom i mladima. U skladu s time, zadaće dokumenta su sljedeće:

- (1) dati pregled relevantnih zakona u BiH koji se tiču seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima,

- (2) usporediti postojeću zakonsku legislativu BiH s nekim drugim zemljama u okruženju i Europskoj uniji te dati smjernice tj. preporuke za osmišljavanje i provođenje preventivnih aktivnosti na ovom području. Kako bi dokument bio koristan različitim strukama, u njegovu izradu su uključeni stručnjaci s područja psihologije, prava i kriminalistike, pedagogije i rehabilitacije.

Metodologija na kojoj je temeljen dokument je kvalitativno-kvantitativna s izraženom pragmatičnom komponentom, koja je posebice vidljiva u zadnjem dijelu dokumenta koji sadrži smjernice i preporuke za nadležna tijela u BiH. Dodana vrijednost dokumenta se može naći u preporukama za roditelje i djecu te druge struke koje svakodnevno izravno rade s djecom i mladima, a to su učitelji, socijalni radnici i odgajatelji. Na taj način se propitivanom fenomenu pristupilo sveobuhvatno i interdisciplinarno, što je potrebno s obzirom na to da djeca odrastaju u različitim socijalnim kontekstima (obitelj, škola, odgojne institucije itd.).

Strukturalno, dokument se sastoji iz tri glavna dijela, a to su:

- (1) međunarodni i regionalni modeli dobre prakse u zaštiti djece od seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta,
- (2) pravna i institucionalna zaštita djece od seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta prema nadležnostima u Bosni i Hercegovini i
- (3) zaključci i preporuke u odnosu na postojeće uvjete u Bosni i Hercegovini.

Na kraju dokumenta se nalazi pregled programa prevencije u zemljama u Europskoj uniji koji se nude djeci i mladima u okvirima odgojno-obrazovnih sustava i/ili sustava socijalne skrbi te preporuke za četiri vrlo važne skupine koje imaju doticaj s ovim područjem, a to su: roditelji, djeca i mladi, učitelji i nastavnici u osnovnim i srednjim školama te socijalni radnici i odgajatelji.

Dokument je nastao kao rezultat početnih istraživanja problematike seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima te se može koristiti kao potporanj budućim promišljanjima o ovoj dimenziji odrastanja i kao osnova za jačanje socijalnih akcija kojima bi cilj bio promicanje dobrobiti djece i mladih u lokalnim zajednicama.

I. Međunarodni i regionalni modeli dobre prakse u zaštiti djece od seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta

Ovaj dio obuhvaća pregled relevantnih modela dobre prakse i poglavito kaznenopravne odredbe značajne za sprječavanje seksualnog zlostavljanja djeteta unutar sljedećih pravnih sustava: Njemačka, Hrvatska te Srbija, pri čemu je poseban naglasak stavljen na suzbijanje online seksualnih zloporaba i suzbijanje tzv. CSAM - *Child sexual abuse material online*. Svi relevantni međunarodni dokumenti priznaju potencijalnu opasnost informacijsko-komunikacijskih tehnologija kad je riječ o različitim štetnim ponašanjima spram djece. Treba istaknuti kako posredstvom ovih tehnologija standardna kaznena djela dobivaju nove modalitete počinjenja, ali je uočena potreba inkriminiranja i nekih novih sfera ponašanja koja dosad nisu bila inkriminirana. Potonje je osobito važno u kontekstu počinjenja različitih seksualnih kaznenih djela na štetu djeteta. Isto se tako kroz informacijsko-komunikacijske tehnologije mogu vršiti i razna druga kaznena djela, od online hate speech-a, cyber bullying-a, različitih ucjena i sl.

Ona mogu biti samostalne inkriminacije, a mogu biti i u stjecađu sa kaznenim djelima iz seksualne sfere. Treba reći i da je kod nekih kaznenih djela svojstvo djeteta konstitutivan element, dok se kod drugih prema kriteriju žrtve ne razlikuje od ponašanja koja se mogu počinuti spram odrasle osobe. Najprije se daje kratak pregled značajnih međunarodnih standarda iz ovog područja koji se smatraju normativom pri kaznenopravnom uređenju, a potom se, u drugom dijelu, daje detaljan pregled relevantnih odredbi unutar spomenutih sustava koje bi pro futuro trebale pridonijeti učinkovitijoj i prikladnoj zaštiti djece kao ranjive skupine društva.

Imajući na umu načine suvremenog funkcioniranja svake države i upućenost na supranacionalne akte, važno je na početku istaknuti najvažnije međunarodne dokumente koji proklamiraju standarde zaštite djece i kažnjavanja počinitelja kaznenih djela različitih seksualnih zloporaba djeteta. Kao uobičajena podjela nameće se podrijetlo takvih akata prema tri izvora: Europska unija, Vijeće Europe te Ujedinjeni narodi.

Najznačajniji propis Ujedinjenih naroda jest Konvencija o pravima djeteta, usvojena na 44. zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih naroda 20. studenoga 1989. godine (Rezolucija br. 44/25), a stupila na snagu 2. rujna 1990. godine, koja proklamira najvažnije standarde kad je riječ o zaštiti i pravima djece. Djetetom se smatra svaka osoba ispod 18 godina, osim kad se punoljetnost ne stječe ranije. Obvezuje države na poduzimanje svih potrebnih mjera (od legislativnih pa do obrazovnih) kako bi se djeca zaštitila od svih oblika nasilja, i to „od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloporaba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje.“ Trebaju poduzeti „sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere kako bi spriječile:

- a) navođenje ili prisilu djeteta na bavljenje bilo kojom nezakonitom spolnom djelatnošću;
- b) iskorištavanje djeteta u prostituciji ili kakvoj drugoj nezakonitoj spolnoj djelatnosti;
- c) iskorištavanje djeteta u pornografskim predstavama i materijalima“.

Važan je Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji. Ovaj protokol također propisuje propisivanje inkriminacija vezanih uz određena ponašanja, primjerice nuđenje, izručivanje ili prihvaćanje djeteta u svrhe seksualnog iskorištavanja djeteta, transfera organa djeteta radi dobiti, uključivanja djeteta u prisilni rad, nuđenje, dobivanje te davanje djeteta za dječju prostituciju, proizvodnja, distribucija, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja ili posjedovanje u gore navedene svrhe dječje pornografije. Obzirom da često postoji povezanost trgovine ljudima i seksualne eksploatacije, ovdje treba spomenuti i Konvenciju protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta te Protokol o sprječavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom.

Kad je riječ o postupovnim pravilima, važne su Smjernice Ujedinjenih naroda za postupanje prema djeci u okviru kaznenog pravosuđa još iz 1997. godine, izrađene u Beču uz podršku austrijske vlade. Svrha je zapravo ostvarenje prava djeteta zajamčenih Konvencijom o pravima djeteta unutar kaznenog pravosuđa. Sukladno čl. 8 a), važna su četiri opća načela Konvencije: zabrana diskriminacije, najbolji interes djeteta, pravo na život, opstanak i razvoj te uvažavanje djetetova mišljenja. S tim u vezi, važno je treće poglavlje Smjernica, koje govori o postupanju prema djeci žrtvama i svjedocima pred pravosudnim i upravnim tijelima. Države trebaju osigurati da djeca u ulozi žrtve i svjedoka imaju odgovarajući pristup pravosuđu i pravičnom postupku, odšteti i naknadi te socijalnoj pomoći. Takav pristup treba biti omogućen svakom djetetu kojemu su prekršena njegova ljudska prava te u tom cilju treba imati pravnog zastupnika i prevoditelja za materinji jezik. Ukoliko je riječ o djetetu kao svjedoku, normativ je osigurati im pomoć u pravosudnim i upravnim postupcima te treba osigurati da su im tijekom dokaznog postupka prava zaštićena. Svakako se preporuča u najvećoj mogućoj mjeri izbjegavati izravan kontakt između djeteta žrtve i počinitelja, i to tijekom istrage i progona. Djetetovu privatnost treba štiti zabranom objave identiteta u medijima. Preporučuje se i izmijeniti zakone koji reguliraju kaznenu proceduru na način da se omogući video-snimanje svjedočenja djeteta i korištenje takve snimke na sudu kao službenog dokaza, a policija, tužitelji i suci trebali bi koristiti pristup koji je djeci primjeren poglavito u policijskim operacijama i uzimanju izjave od djeteta.

Postupci u koje su uključena djeca trebaju biti hitni, a njihov položaj valjalo bi olakšati davanjem primjerenih informacija o njihovoj ulozi u postupku, načinu odlučivanja, načinu vođenja kaznenog postupka i omogućavanju izražavanja njihovih osjećaja kao i zaštiti od zastrašivanja i odmazde. Smjernice naglašavaju i potrebu educiranosti policije, odvjetnika i pravosudnih tijela, kao i osnivanje posebnih odjela koji bi se bavili djelima počinjenima na štetu djeteta.

Na razini Vijeća Europe, postoji nekoliko važnih akata, od kojih najprije valja izdvojiti Konvenciju o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe. Ona je sastavljena u Lanzaroteu, Španjolska, 25. listopada 2007. Ova konvencija djetetom označava svaku osobu mlađu od 18 godina. Obveze koje postavlja državama tiču se preventivnog djelovanja radi suzbijanja svakog nasilja nad djecom, zaštite i pružanja pomoći žrtvama, tzv. interventnih programa i mjera, potom odredbi materijalnog kaznenog prava glede inkriminiranja dječje prostitucije, pornografije i sudjelovanja u pornografskim predstavama, spolnokoruptivnog ponašanja i mamljenja (privlačenja) djece radi seksualne svrhe. Potom, postavlja obveze glede procesnih aspekata, istrage i kaznenog progona, međunarodne suradnje, te monitoring sustava. Sukladno odredbama, „dječija pornografija” označava svaki materijal koji vizualno opisuje dijete angažirano u stvarnom ili simuliranom seksualno jasnom ponašanju, ili opis dječijih i seksualnih organa čija je primarna svrha seksualni odnos. Ova konvencija također postavlja obvezu inkriminiranja mamljenja djeteta, jer obvezuje državu na potrebne zakonske i druge mjere da kazneno progoni namjeran prijedlog, putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, odrasle osobe da se sastane sa djetetom koje nije dostiglo starosnu dob koju određuje sam nacionalni zakonodavac, u svrhu seksualnog iskorištavanja ako je praćen postupcima koji dovode do takvog susreta.

Od drugih dokumenata na razini Vijeća Europe valja izdvojiti Konvenciju o kibernetičkom kriminalitetu, koja je usmjerila pažnju na moguće oblike zlostavljanja putem interneta i, shodno tome, i obvezu inkriminiranja određenih djela koja se tiču dječje pornografije. Potom, Rezolucije 1099 (1996) i 1307 (2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o seksualnom iskorištavanju djece pozivaju na suradnju zemalja kad je riječ o suzbijanju dječje prostitucije i pornografije te na kažnjavanje specifičnih radnji s njima usko povezanim (posjedovanja, proizvodnje i snimanja materijala). Priznaje se da internet olakšava počinjenje seksualnih kaznenih djela spram djece, počinitelji su anonimni i imaju neograničenu mogućnost kontakta.

Kad je riječ o Europskoj uniji, treba izdvojiti Direktivu 2011/92/EU Europskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2004/68/PUP, koja je donesena 13. prosinca 2011. U njoj se eksplicite navodi da je „dječja pornografija, koja se sastoji od slika seksualnog zlostavljanja djece i od drugih posebno teških oblika seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece u porastu i širi se uporabom novih tehnologija i interneta“. Ističe se da bi teški oblici seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece trebali biti sankcionirani učinkovitim, odvraćajućim i proporcionalnim sankcijama, a države članice obvezane su da u nacionalnom zakonodavstvu predvide kazne kojima poštuju odredbe zakonodavstva Unije o suzbijanju seksualnog zlostavljanja, seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije. Treba reći i da se posebno spominje mamljenje djece u seksualne svrhe putem interneta kao specifična prijetnja te se države članice potiču predvidjeti ovakvo ponašanje (i izvan interneta) kao kazneno djelo, pri čemu modalitet inkriminacije ostavljen na izbor nacionalnom zakonodavcu (spominje se zasebno kazneno djelo ili pokušaj kaznenog djela). Direktiva razvrstava kaznena djela spolnog zlostavljanja,

kaznena djela spolnog iskorištavanja te kaznena djela u vezi s dječjom pornografijom, a posebno se navodi i mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba i potreban opseg inkriminacije. Teži se osuvremeniti i unaprijediti i procesni aspekt. Isto tako, ističe se usklađenost i s Direktivom 2011/36/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 5. travnja 2011. o sprječavanju i suzbijanju trgovanja ljudima i zaštiti njezinih žrtava te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2002/629/PUP. Povezanost s trgovinom ljudima je u tome što su, sukladno tekstu Direktive, neke žrtve trgovanja ljudima bila i djeca žrtve seksualnog zlostavljanja ili seksualnog iskorištavanja.

Međunarodna je udruga tužitelja još 1998. i 1999. izdala preporuku i smjernicu koje se tiču predmetne teme.

U Preporuci Međunarodne udruge tužitelja za borbu protiv upotrebe interneta u zlouporabi djece iz 1998. naglašen je nužan međunarodni karakter kad je riječ o suzbijanju različitih formi spolne zlouporabe djece. Pored legislativnih odredbi koje bi unutar nacionalnih sustava trebale sadržavati zabranu korištenja interneta pri dječjoj pornografiji i spolnoj zlouporabi djece, smatralo se nužnim naglasiti potrebu korištenja ekstradicije i ugovora o pružanju pravne pomoći među državama kod ovih kaznenih djela, kao i potrebe da davatelj internet usluga mora izvještavati policiju o pojavi dječje pornografije kad to primijeti. Nadalje, stavilo se na izbor svakoj pojedinoj državi hoće li staviti obvezu davatelju internet usluga da provjerava identitet svakog novog korisnika kod otvaranja računa i čuvanje dinamičkog dnevnika adresa. Ovom je preporukom istaknuto i pružanje pomoći tužitelja i policije u razmjeni informacija glede istraga predmetnih djela ukoliko se ona proteže na više zemalja.

Model smjernica Međunarodne udruge tužitelja za djelotvorno procesuiranje kaznenih djela na štetu djece iz 1999. također stipulira različite međunarodne standarde i zaštitu ljudskih prava kad je riječ o djeci posebice u ulozi žrtve i svjedoka.

I.1. Njemačka

Relevantna djela smještena su u XIII odjeljku Kaznenog zakona (Strafgesetzbuch: StGB) pod nazivom „Kaznena djela protiv spolnog samoodređenja“ (Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung). Temeljna inkriminacija glede zaštite djece od spolne zlouporabe općenito odnosi se na §176. StGB - Seksualna zlouporaba djece (Sexueller Mißbrauch von Kindern). Prema osnovnom obliku djela će se kaznom zatvora od šest mjeseci do deset godina kazniti počinitelj koji poduzme seksualne radnje nad osobom ispod 14 godina (djetetom). Inkriminacija mamljenja djece za zadovoljenje spolnih potreba nije zasebno regulirana nego je dio inkriminacije pod nazivom „Spolne zlouporabe djece“ (§ 176 st. 4. t. 3. StGB), gdje se navodi da će se kaznom zatvora od tri mjeseca do pet godina kazniti onaj tko djeluje na dijete kroz pismena (Schriften) u cilju seksualnih radnji počinitelja ili treće osobe. Iako se na prvu čini da kroz ovaj stavak nema online elementa, treba reći da se pojam pismena tumači ekstenzivno. Precizniji pojam pismena daje §11 st.3 StGB, a to su nosači tona, odnosno zvuka (Tonträger), slike (Bildträger), podaci spremljeni u računalnom sustavu (Datenspeicher), ilustracije (Abbildungen), snimke ali i drugi prikazi.

Djelo je uvedeno Zakonom o izmjenama i dopunama odredbi o kaznenim djelima protiv spolnog samoodređenja i drugih odredbi (*Gesetz zur Änderung der Vorschriften über die Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung und zur Änderung anderer Vorschriften*) od 27. 12. 2003. Intencija je bila penalizacija cyber grooming-a.

Navodi se da je inkriminacija uvedena nakon medijskog izvještavanja o fenomenu vrbovanja djece putem interneta u Americi kroz tzv. chatrooms-e, ali i činjenice kako pripremne radnje kojima se nastoji doći u kontakt s djetetom radi spolne zlouporabe nisu bile na odgovarajući način inkriminirane kaznenim zakonodavstvom (Schönke, Schröder 2014, 1753; Cvjetko, Singer, 2013, 158). Počinitelj mora djelovati na konkretno dijete pri čemu do stvarnog susreta između počinitelja i žrtve ne mora doći.

Nadalje, istom kaznom od tri mjeseca do pet godina oduzimanja slobode kaznit će se tko djeluje na dijete pokazujući pornografske slike ili prikaze, snimke pornografskog sadržaja ili takvim govorom, sukladno §176 st. 4. t. 4. StGB. U ovom je modalitetu također moguć i online element obzirom da se prikazi mogu pokazati i internetom, bez potrebne fizičke blizine.

Za oba je ponašanja iz stavka 4., dakle t. 3. i 4. predviđen blaži kazneni okvir, a time i praktično blaže kažnjavanje počinitelja jer ovdje ne dolazi do neposrednog tjelesnog kontakta, no ipak se djeluje spolno ugrožavajuće na dijete.

U literaturi se navodi kako je Njemačka otišla najdalje u usklađivanju svog zakonodavstva s međunarodnim standardima kad je riječ o zaštiti djece od pornografije, no iako su propisani različiti modaliteti, nije bilo očekivanog praktičnog uspjeha jer su susjedne zemlje (Danska i Nizozemska) imale blaže zakone i nekažnjenu prodaju takvog materijala (Cvjetko, Singer, 2013, 188.).

Generalno gledajući, već spomenutim Zakonom o izmjenama i dopunama odredbi o kaznenim djelima protiv spolnog samoodređenja i drugih odredbi, odredbe glede pornografije su iznova napisane, a kazne su djelomično pooštrene. Međutim, značajnije su promjene u pogledu zaštite djece učinjene 31. listopada 2008, kad je stupio na snagu Zakon o provedbi Okvirne odluke o borbi protiv seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije (*Gesetz zur Umsetzung des Rahmenbeschlusses zur Bekämpfung der sexuellen Ausbeutung von Kindern und der Kinderpornographie*) te je time značajno izmijenjen §184 StGB, odnosno „Raspačavanje pornografije“ (*Verbreitung pornographischer Schriften*). Danas se pojam zaštite djeteta od pornografije obrađuje u dva kaznena djela: jedno se tiče djeteta do četrnaest godina, a drugo djeteta od četrnaest do osamnaest godina.

§184b Raspačavanje, stjecanje i posjedovanje dječje pornografije (*Verbreitung, Erwerb und Besitz kinderpornographischer Schriften*) je djelo kojim se od tri mjeseca do pet godina kažnjava onaj počinitelj koji bi dječju pornografiju (pismena u već spomenutom ekstenzivnom poimanju), odnosno pornografska pismena koja sadrže seksualne

radnje djece, nad djecom ili pred djecom, rasparčavao, javno prikazivao, pokazivao ili na drugi način činio dostupnom, nudio, uvodio, koristio ili drugome omogućio njenu uporabu.

Teža je kazna predviđena ako je riječ o organiziranom bavljenju „dječjom pornografijom“, od šest mjeseci do pet godina.

Obilježje je djela da je riječ o djetetu, odnosno osobi koja nije navršila četrnaest godina. Inkriminacija se odnosi i na činjenje dostupnim podataka na internetu, obuhvaćeni su i hiperlinkovi kao i internetski swap susreti, odnosno postupke u kojima osoba trguje podacima sa svog računala koji onda, kroz instalirane programe razmjene, a bez posebnih radnji, postaju dostupni trećima za uporabu.

Raspačavanje, stjecanje i posjedovanje pornografije mladih (Verbreitung, Erwerb und Besitz jugendpornographischer Schriften) je djelo kojim se do tri godine ili novčanom kaznom kažnjava onaj počinitelj koji bi pornografiju mladeži (pismena u već spomenutom ekstenzivnom poimanju), odnosno pornografska pismena koja sadrže seksualne radnje mladih, nad ili pred njima, rasparčavao, javno prikazivao, pokazivao ili na drugi način činio dostupnom, nudio, uvodio, koristio ili drugome omogućio njenu uporabu.

Riječ je, dakle, o vrlo sličnoj inkriminaciji koja se tiče pornografskih sadržaja koji se odnose na mlade osobe, odnosno prema tekstu odredbe, one koje su navršile četrnaest, ali nisu navršile osamnaest godina. U građanskopravnom smislu bi se pojam podudarao s djetetom.

Sukladno *Raspačavanje pornografskih izvedbi kroz sredstva emitiranja, medijske ili tele-službe (Verbreitung pornographischer Darbietung durch Rundfunk, Medien- oder Teledienste)*, kažnjava se onaj počinitelj koji bi različite pornografske predstave, uključujući one koji obuhvaćaju sadržaje „dječje pornografije“ i pornografije mladeži rasparčavao kroz specifična emitiranja.

2007. godine, njemački su tužitelji inicirali istragu anonimnih osoba koje su sudjelovale kao igrači online igrice Second Life, kupujući seks od drugih igrača koji su se predstavljali kao djeca, kao i nudili dječju pornografiju za prodaju.* 2011. godine usvojen je Akcijski plan za zaštitu djece i mladeži od seksualnog nasilja i izrabljivanja te je stupio na snagu 01. siječnja 2012. Obzirom da je Njemačka federalna država, vlada princip supsidijarnosti, odnosno naglasak u postupanju stavlja se na lokalna tijela koja trebaju surađivati sa vladom i nevladinim organizacijama u 16 federalnih zemalja (Ländern). Treba reći da u nekim područjima Federacija ima isključivu legislativnu nadležnost, ali negdje postoji tzv. konkurirajuća nadležnost podijeljena s federalnim zemljama. Ponekad, kao u slučajevima zaštite djece, to može stvoriti poteškoće obzirom da usvojeno federalno zakonodavstvo mora biti implementirano od strane 16 zemalja.

* Global Monitoring, Status of action against commercial sexual exploitation of children, Germany, 2nd edition, ECPAT, 2012. str. 12-13.

Pri tome je glavno koordinacijsko tijelo Federalna radna skupina za zaštitu djece i adolescenata od seksualnog nasilja i izrabljivanja, osnovana 2003. Od 1988. postoji parlamentarna Komisija za zaštitu interesa djece kao neka vrsta ombudsmana za djecu, no treba naglasiti kako nema ovlasti zaprimati pritužbe ili zahtjeve za istragom narušavanja prava djeteta.*

Visoki je sud u Hamburgu presudio da je pristup odnosno gledanje dječje pornografije na internetu kazneno djelo, neovisno o načinu postupanja i vremenu koje je provedeno na web stranici.**

Zakon o zaštiti mladih osoba (Jugendschutzgesetz), s izmjenama i dopunama iz 2008. godine, omogućio je institucijama na federalnoj razini i razini pokrajina postupanje prema jedinstvenom zaštitnom standardu. Ovaj zakon uključuje odredbe kojima se uređuje postupanje Federalne monitoring agencije za medije koji su moralno štetni po mladež (Bundesprüfstelle für jugendgefährdende Medien) te, između ostalog, uključuje zabranu prodaje, distribucije i oglašavanja dječje i maloljetničke pornografije.

Trenutno ne postoje zasebni federalni policijski odjeli koji bi se bavili isključivo seksualnom eksploatacijom djece, no neke su pokrajine ustrojile istražne odjele za suzbijanje dječje pornografije te trgovine djecom. Obzirom na spomenuto ustrojstvo, ovakav je način funkcioniranja ostavljen u nadležnosti pojedinih federalnih zemalja.*** Njemačka ima dvije policijske kategorije, jedni se bave prevencijom, a drugi se bave istraživanjem i procesuiranjem kriminaliteta, no objema u fokus dolazi zaštita djece.

Njemačka Akademija za suce (Deutsche Richterakademie) pruža sucima i tužiteljima mogućnost usavršavanja na području međunarodne trgovine ljudima te u svom godišnjem programu pokriva teme postupanja sa žrtvama seksualnog nasilja, poglavito djece i mladeži, a i Europol pruža mogućnost dodatne izobrazbe u području suzbijanja seksualne eksploatacije djece na internetu.****

I.2. Republika Hrvatska

Usvajanjem novog Kaznenog zakona (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15), koji je usvojen 2011. godine, a stupio na snagu 01. siječnja 2013., hrvatski je kazneni zakonodavac slijedio novi pravi put: stvorena je nova glava kaznenih djela iz ove sfere, koja je izdvojena i zasebno regulirana u glavi XVII pod nazivom „Kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta“. Time se ukazuje na novi pristup pružanja kaznenopravne zaštite posebno ranjivoj kategoriji društva i mnogi autori ovu promjenu ocjenjuju prikladnom. Neka od novih kaznenih

* Global Monitoring. Status of action against commercial sexual exploitation of children, Germany, 2nd edition, ECPAT, 2012. str. 20.

** Sven Harms: Ist das „bloße“ Anschauen von kinderpornografischen Bildern im Internet nach geltendem Recht strafbar? In: Neue Zeitschrift für Strafrecht. Jahrgang 2003, Heft 12, S. 646

*** Global Monitoring. Status of action against commercial sexual exploitation of children, Germany, 2nd edition, ECPAT, 2012., str. 37.

**** Posljednji je održan 21. listopada 2016. u Selmu, Njemačka, pod nazivom 'Combating the Online Sexual Exploitation of Children on the Internet' (COSEC), s predstavnicima 65 zemalja. Detaljnije <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/17th-europol-training-course-%E2%80%98combating-online-sexual-exploitation-of-children-internet%E2%80%99>

djela nisu niti postojala u ranijem uređenju, a ona koja su postojala bila su smještena među standardna kaznena djela protiv spolne slobode. Sadržaj je ove nove glave izrađen u suglasju s Konvencijom Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja koju je Odbor ministara usvojio još 2007. godine (NN MU 11/11). Za sva djela predviđena je nadležnost vijeća za mladež.

Kaznenopravna zaštita djece obuhvaća dijete do 18 godina pa se utoliko građanskopravni i kaznenopravni pojam djeteta podudaraju. Treba reći i da je novim rješenjem podignuta dobna granica za slobodno stupanje u spolne odnose s četrnaest na petnaest godina.

Propisana su sljedeća kaznena djela u kojima je obilježje bića djela da osoba (dijete) nije navršila osamnaest godina ili nije navršila petnaest godina:

- spolna zlouporaba djeteta mlađeg od petnaest godina (čl. 158),
- spolna zlouporaba djeteta starijeg od petnaest godina (čl. 159.),
- zadovoljenje pohote pred djetetom mlađim od petnaest godina (čl. 160.),
- mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba (čl. 161.),
- podvođenje djeteta (čl. 162.),
- iskorištavanje djeteta za pornografiju (čl. 163.),
- iskorištavanje djece za pornografske predstave (čl. 164.),
- upoznavanje djece s pornografijom (čl. 165.),
- teška kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta (čl. 166.).

U daljnjem tekstu biti će više riječi o onim kaznenim djelima koja u sebi imaju „online“ element, dakle mogućnost počinjenja kroz suvremene sustave informacijske tehnologije.

* Mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba (čl. 161.)

- (1) Punoljetna osoba koja osobi mlađoj od petnaest godina, u namjeri da ona ili druga osoba nad njom počini kazneno djelo iz čl. 158. Zakona, putem informacijsko komunikacijskih tehnologija ili na drugi način predloži susret s njom ili drugom osobom i koja poduzme mjere da do tog susreta dođe kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.
- (2) Tko prikuplja, daje ili prenosi podatke o osobi mlađoj od petnaest godina radi počinjenja kaznenog djela iz stavka 1. ovog članka, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine.
- (3) Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovog članka počinitelj će se kazniti.

Riječ je o novom kaznenom djelu, koje svoj naziv vuče iz engleske sintagme child grooming. Djelo je oblikovano

(čl. 23) kako bi se postigla zaštita od spolno ugrožavajućeg kontakta putem telefona, interneta, specifičnih društvenih mreža, chat-ova, itd.

Radi potpunije kaznenopravne zaštite predviđena je i kažnjivost pokušaja te pripremnih radnji, koji bez ovih odredbi a sukladno odredbama općeg dijela Kaznenog zakona ne bi bili kažnjivi.

Nadalje, sukladno tumačenjima, za uspostavu kažnjive zone ovog djela nije dovoljan tek kontakt s djetetom, nego je potrebno da punoljetna osoba poduzme preciznije mjere radi susreta s djetetom, no nije potrebno da do stvarnog spolnog kontakta i dođe.

Za ovaj način spolnog iskorištavanja često se koristi i naziv cyber grooming kao pojam za uspostavu kontakta s djetetom putem interneta, pri čemu se krajnja zlouporaba može činiti izravno osobnim susretom ili putem video-kamere. Riječ je o ponašanjima koja su u porastu i za koja je potrebno imati odgovarajući kazneni odgovor, iako je zasebna inkriminacija još uvijek rijetkost među europskim zakonodavstvima.

Iduća tri kaznena djela tiču se pornografije, a uključuju online elemente. Najprije se navode zakonski tekstovi, a potom specifičnosti.

**Iskorištavanje djece za pornografiju (čl. 163)*

- (1) Tko dijete namamljuje, vrbuje ili potiče na sudjelovanje u snimanju dječje pornografije ili tko organizira ili omogući njezino snimanje, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- (2) Kaznom iz stavka 1. kaznit će se tko neovlašteno snima, proizvodi, nudi, čini dostupnim, distribuira, širi, uvozi, izvozi, pribavlja za sebe ili drugoga, prodaje, daje, prikazuje ili posjeduje dječju pornografiju ili joj svjesno pristupa putem informacijsko komunikacijskih tehnologija.
- (3) Tko dijete silom ili prijetnjom, obmanom, prijevarom, zlouporabom ovlasti ili teškog položaja ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede na snimanje dječje pornografije, kaznit će se kaznom zatvora od tri do dvanaest godina.
- (4) Posebne naprave, sredstva, računalni programi ili podaci namijenjeni, prilagođeni ili uporabljeni za počinjenje ili olakšavanje počinjenja kaznenog djela iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka će se oduzeti, a pornografski materijal koji je nastao počinjenjem kaznenog djela iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka će se i uništiti.
- (5) Dijete se neće kazniti za proizvodnju i posjedovanje pornografskog materijala koji prikazuje njega samog ili njega i drugo dijete ako su oni sami taj materijal proizveli i posjeduju ga uz pristanak svakog od njih i isključivo za njihovu osobnu upotrebu.

(6) Dječja pornografija je materijal koji vizualno ili na drugi način prikazuje pravo dijete ili realno prikazano nepostojeće dijete ili osobu koja izgleda kao dijete, u pravom ili simuliranom spolno eksplicitnom ponašanju ili koji prikazuje spolne organe djece u spolne svrhe. Materijali koji imaju umjetnički, medicinski ili znanstveni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovoga članka.

*Iskorištavanje djece za pornografske predstave (čl. 164.)

- (1) Tko dijete namamljuje, vrbuje ili potiče na sudjelovanje u pornografskim predstavama, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- (2) Tko zarađuje od pornografskih predstava u kojima sudjeluje dijete ili na drugi način iskorištava dijete za pornografske predstave, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.
- (3) Tko silom ili prijetnjom, obmanom, prijevarom, zlouporabom ovlasti ili teškog položaja ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dijete na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od tri do dvanaest godina.
- (4) Kaznom zatvora iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se tko gleda pornografsku predstavu uživo ili putem komunikacijskih sredstava ako je znao ili je morao i mogao znati da u njoj sudjeluje dijete.
- (5) Posebne naprave, sredstva, računalni programi ili podaci namijenjeni, prilagođeni ili uporabljeni za počinjenje ili olakšavanje počinjenja kaznenog djela iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka će se oduzeti, a pornografski materijal koji je nastao počinjenjem kaznenog djela iz stavka 1. i 2. ovoga članka će se i uništiti.

*Upoznavanje djece s pornografijom (čl. 165).

- (1) Tko djetetu mlađem od petnaest godina proda, pokloni, prikaže ili javnim izlaganjem, posredstvom računalnog sustava, mreže ili medija za pohranu računalnih podataka ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audiovizualne sadržaje ili druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.
- (2) Predmeti, posebne naprave, sredstva, računalni programi ili podaci namijenjeni, prilagođeni ili uporabljeni za počinjenje ili olakšavanje počinjenja kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka će se oduzeti, a pornografski materijal će se i uništiti.
- (3) Pornografijom se u smislu ovoga članka smatra materijal koji vizualno ili na drugi način prikazuje osobu u pravom ili simuliranom spolno eksplicitnom ponašanju, ili koji prikazuje spolne organe ljudi u spolne svrhe. Materijali koji imaju umjetnički, medicinski ili znanstveni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovoga članka.

Postoje tri kaznena djela koja se bave zaštitom djece od pornografskog konteksta kao spolno ugrožavajućeg i povređujućeg ponašanja. Sva tri uključuju modalitete kroz specifična komunikacijska sredstva. U ranijem je uređenju postojalo kazneno djelo pod nazivom „Dječja pornografija na računalnom sustavu ili mreži“, inkriminacija koja je postojala sukladno Konvenciji o kibernetičkom kriminalu (NN MU 9/02). Potonje je djelo uklopljeno u nove inkriminacije i zaštita je dodatno pojačana.

Kod djela „Iskorištavanje djece za pornografiju“, osobito je važan čl. 163. st.2 koji, između ostaloga, inkriminira i pristupanje sadržajima dječje pornografije kroz informacijsko-komunikacijska sredstva, a djelo je dovršeno svjesnim pristupanjem osobe takvim sadržajima. Čl. 163. st. 3. predstavlja kvalifikatorni (teži) oblik djela jer uključuje okolnosti koje je kazneni zakonodavac odlučio teže kažnjavati: prisila djeteta na snimanje pornografskih sadržaja kroz specifične okolnosti (sila, prijetnja, obmana i sl.). Čl. 163. st. 4. određuje obvezno oduzimanje sredstava koji su namijenjeni počinjenju djela kao što su, primjerice, računalni programi ili podaci, ali i obvezno uništenje produkata nastalih kaznenim djelom. Treba naglasiti da se dijete neće kažnjavati za snimanje (proizvodnju i posjedovanje) pornografskog materijala na kojem je i samo ili uz drugo dijete ukoliko postoji pristanak svakog od njih. Ratio legis je izbjegavanje nepotrebnog kaznenog progona djece u osjetljivoj dobi. Međutim, ovo se rješenje u literaturi i kritizira kao problematično za odgojni proces djeteta (Pavlović, 2013, 790). Posljednji stavak ovog djela daje specifičnu definiciju dječje pornografije i to u ekstenzivnom smislu.

Kazneno djelo „Iskorištavanje djece za pornografske predstave“ predviđa kao novinu kažnjavanje gledatelja uživo ili putem komunikacijskih sredstava ako je znao ili morao i mogao znati da u predstavi sudjeluje dijete. Sukladno tumačenjima, primarno se misli na računala i mobilne uređaje s web kamerama.

Upoznavanje djece s pornografijom također uključuje modalitet raznih komunikacijskih sredstava radi upoznavanja djeteta s pornografijom pa se kazuistički navode, primjerice, računalni sustav, mreža, mediji za pohranu računalnih podataka, ali se uvodi i generalna klauzula („ili na drugi način“) radi osiguranja kažnjivosti i kod drugih srodnih modaliteta počinjenja.

Kad je riječ o proceduralnim odredbama i organizacijskoj pravosudnoj strukturi, kao bazične treba izdvojiti sljedeće zakone. Zakon o sudovima za mladež regulira kaznenu proceduru u predmetima koji se tiču kaznenopravne zaštite djece. Dijete je osoba koja u vrijeme počinjenja djela nije navršila 18 godina. Propisana je hitnost ove procedure (čl. 4). Sukladno čl. 114, u predmetima kaznenih djela kazneno pravne zaštite djece postupaju državni odvjetnici za mladež, policijski službenici za mladež i istražitelji za mladež. Iznimno, postupaju drugi policijski službenici i istražitelji ako zbog okolnosti slučaja ne mogu postupati policijski službenici za mladež i istražitelji za mladež. Kaznena su djela protiv spolnog iskorištavanja i zlostavljanja djece izrijekom stavljena pod nadležnost sudova za mladež. Sukladno Zakonu o pravobraniteljju za djecu, ako u obavljanju dužnosti

pravobranitelj za djecu sazna da je dijete izvrgnuto tjelesnom ili duševnom nasilju, spolnoj zloporabi, zlostavljanju ili izrabljivanju, zanemarivanju ili nehajnom postupanju dužan je odmah podnijeti prijavu nadležnom državnom odvjetništvu te upozoriti nadležan centar za socijalnu skrb i predložiti mjere za zaštitu prava i interesa djeteta (čl. 14.) Postupanje pravobranitelja za djecu u određenim slučajevima regulira i Poslovnik pravobranitelja za djecu. Ovim Poslovnikom uređuje se način i organizacija rada, unutarjni ustroj stručne službe te druga pitanja od značaja za rad pravobranitelja za djecu.

Kad je riječ o policijskim službenicima, Zakon o policijskim poslovima i ovlastima u čl. 18. određuje kako policijsku ovlast u predmetima kaznenopravne zaštite djece i maloljetnika, primjenjuje posebno osposobljen policijski službenik, pri čemu je dužan voditi računa o zaštiti najboljeg interesa maloljetnika, kao i o zaštiti njegove privatnosti. Prikupljanje obavijesti od djeteta poduzima posebno osposobljeni policijski službenik, u pravilu u nazočnosti roditelja, skrbnika, udomitelja, osobe kojoj je dijete povjereno na čuvanje i odgoj ili stručne osobe centra za socijalnu skrb, po mogućnosti u domu djeteta, pri čemu roditelj, skrbnik, udomitelj, osoba kojoj je dijete povjereno na čuvanje i odgoj ili stručna osoba centra za socijalnu skrb neće biti nazočni prikupljanju obavijesti od djeteta ili maloljetnika ako postoji sumnja da su počinili kazneno djelo ili prekršaj na štetu djeteta ili maloljetnika (čl. 38).

I.3. Srbija

Kad je riječ o regulaciji unutar Krivičnog zakonika, djela koja suzbijaju online seksualno nasilje nad djecom nalaze se u glavi osamnaestoj pod nazivom „Krivična dela protiv polne slobode“. U tom se djelu nalaze sljedeća kaznena djela:

- silovanje (čl. 178),
- obljuba nad nemoćnim licem (čl. 179.),
- obljuba sa detetom (čl. 180.),
- obljuba zloupotrebom položaja (čl. 181.),
- nedozvoljene polne radnje (čl. 182.),
- polno uznemiravanje (čl. 182a),
- podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183.),
- posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184.),
- prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (čl. 185.),
- navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama (čl. 185a), te
- iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (čl. 185b).

Vidljivo je da nema zasebne glave posvećene kaznenopravnoj zaštiti djece, ali se osnovna djela namijenjena suzbijanju online seksualnog nasilja mogu pronaći i u ovoj glavi kroz djela kao što su ona iz čl. 185. te 185b. Treba ujedno reći da, bez obzira što ostala djela nisu tome primarno namijenjena, nije isključeno da se i u njima pojavi online element kao modalitet počinjenja. Tako se, primjerice, „polno uznemiravanje ili navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama“ može učiniti i kroz suvremene informacijsko-komunikacijske metode. U nastavku se prikazuju odredbe samo specifičnih kaznenih djela vezanih uz pornografske sadržaje te uporabu spomenutih tehnologija, unutar kojih je uključeno i mamljenje djece.

Općenito govoreći, postoje polemike u javnosti oko podizanja dobi slobodnog stupanja u spolne odnose, odnosno pojačavanja kaznenopravne zaštite u tom smislu, poglavito nakon izvještavanja medija o određenim slučajevima koji su se u Srbiji dogodili, a pokazuju određene legislativne nezakonitosti. Utoliko umjesto općeg podizanja dobne granice neki autori predlažu ograničiti starosnu razliku između maloljetnog i punoljetnog partnera (Petković, Pavlović, Dimitrijević, 2012, 319-320). Zasad je ta granica stavljena na četrnaest godina, dakle kao u prijašnjem hrvatskom rješenju.

Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (član 185)

- (1) Ko maloletniku proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim tekstove, slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci.
- (2) Ko iskoristi maloletnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.
- (3) Ako je delo iz st. 1. i 2. ovog člana izvršeno prema detetu, učinilac će se kazniti za delo iz stava 1. zatvorom od šest meseci do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina.
- (4) Ko pribavlja za sebe ili drugog, poseduje, prodaje, prikazuje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način čini dostupnim slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine nastale iskorišćavanjem maloletnog lica, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.
- (5) Ko pomoću sredstava informacionih tehnologija svesno pristupi slikama, audio-vizuelnim ili drugim predmetima pornografske sadržine nastalim iskorišćavanjem maloletnog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci.
- (6) Predmetima pornografske sadržine nastalim iskorišćavanjem maloletnog lica (dečija pornografija) smatra se svaki materijal koji vizuelno prikazuje maloletno lice koje se bavi stvarnim ili simuliranim seksualno eksplicitnim ponašanjem, kao i svako prikazivanje polnih organa deteta u seksualne svrhe.
- (7) Predmeti iz st. 1. do 4. ovog člana oduzeće se.

Ovo djelo širokog opsega je namijenjeno sankcioniranju i suzbijanju pornografskih sadržaja koji se pokazuju maloljetniku u djetetu kao oblik spolnokoruptivnog ponašanja, ali isto tako sankcioniranju i suzbijanju počinitelja koji bi iskoristili dijete ili maloljetnu osobu za stvaranje materijala s pornografskim sadržajima, pri čemu je u slučajevima kad je riječ o djetetu uvijek zapriječena teža kazna. Kažnjivost je predviđena i za posjedovanje i javno izlaganje pornografskih materijala, u što je uključen i „elektronski“ modalitet dostupnosti, a ujedno i za one koji bi svjesno pristupali audio-vizualnim materijalima pornografskog sadržaja. Djelo uključuje i autonomno određenje dječje pornografije. Isto tako, predviđeno je oduzimanje produkata nastalih počinjenjem djela.

Iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (član 185b)

(1) Ko u nameri izvršenja krivičnog dela iz čl. 178. stav 4, 179. stav 3, 180. st. 1. i 2, 181. st. 2. i 3, 182. stav 1, 183. stav 2, 184. stav 3, 185. stav 2. i 185a ovog zakonika, koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnikom sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Ko delo iz stava 1. ovog člana izvrši prema detetu, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

Riječ je o specifičnom djelu koje je usmjereno na već spomenuti cyber grooming ili mamljenje djece radi ostvarenja spolne zloporabe, koje nalazimo i u već spomenutim prethodnim pravnim sustavima. Predviđeno je da se djelo čini kroz računalnu mrežu ili druga tehnička sredstva komunikacije te je zaštita ispravno pomaknuta u raniji stadij, odnosno nije potrebno da do izravnog tjelesnog kontakta i dođe, nego je djelo dovršeno pojavljivanjem na dogovorenom mjestu. Predviđena je razlika u kažnjavanju ovisno o tome je li riječ o djetetu ili maloljetnoj osobi kao žrtvi.

Što se tiče proceduralnih odredbi, važni su Zakon o krivičnom postupku, Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica te Zakon o policiji, koji predviđa specijalizaciju policijskih službenika koji postupaju u slučaju kaznenih djela na štetu maloljetnih osoba. Važan je i Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

U slučaju postojanja osnovane sumnje da je izvršeno krivično djelo na štetu djeteta za koje se goni po službenoj dužnosti, policija je dužna poduzeti potrebne mjere da se pronađe počinitelj, tragovi i dokazi te obavijestiti potrebne za progon. (Zakon o policiji, čl. 10) te podnijeti krivičnu prijavu nadležnom javnom tužiocu. Posebna suradnja policije i centra za socijalni rad neophodna je u slučajevima kada je život djeteta ugrožen ili mu prijete neposredna opasnost od ozbiljnog oštećenja zdravlja. Obavezna specijalizacija predstavlja jedan od osnovnih temelja rada policijskih službenika u ovom području. Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica propisano je da u istrazi ovih krivičnih djela na štetu maloljetnih lica sudjeluju specijalizirani službenici (čl. 151, st. 3).*

* Postoje još i Uputstvo o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mladim punoletnim licima, koje se primjenjuje od svibnja 2006. godine te Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, iz 2007. godine, koji jasno ističu specijalizaciju policijskih službenika i proces zaštite u slučajevima osnovane sumnje kaznenog djela na štetu maloljetnika.

U predmetima krivičnopravne zaštite maloljetnika od zlostavljanja i zanemarivanja, temelj postupanja javnih tužilaca jesu Krivični zakonik, Zakonik o krivičnom postupku i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Krivična prijava se podnosi nadležnom javnom tužitelju, ali je građani mogu podnijeti i sudu i policiji, koji će je proslijediti nadležnom organu. Javni tužitelji i zamjenici koji su specijalizirani za postupanje blisko surađuju sa centrima za socijalni rad, predstavnicima ministarstva unutrašnjih poslova, pravde, prosvjete i drugim ustanovama i organizacijama.

U skladu sa Zakonom o uređenju sudova, Zakonom o javnom tužilaštvu i Zakonom o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava, prvostupanjaska nadležnost u ovim postupcima kad se maloljetnik pojavljuje kao žrtva, odnosno oštećeni, od 1. siječnja 2010. godine podijeljena je između 34 osnovnih i 26 viših sudova, odnosno osnovnih i viših tužilaštava. Pored pojma „maloletnog lica“ („lice koje nije navršilo osamnaest godina“, čl. 112, st. 10), Krivični zakonik definiše i pojmove „dete“ (lice koje nije navršilo četrnaest godina, čl. 112, st. 8) odnosno „maloletnik“ (lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina, čl. 112, st. 9).

Usavršavanje policijskih službenika, tužilaca, sudaca i punomoćnika oštećenih provodi Pravosudna akademija u skladu sa čl. 165. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

Unatoč proklamiranim odredbama, neki autori navode da postupci pred sudom nisu prilagođeni položaju djece kao žrtava: djeca se po nekoliko puta saslušavaju pred sudom, policijom, prilikom vještačenja u centrima za socijalni rad i to na način koji im nije prilagođen. Saslušanje djece vrši sudski psiholog u prisutnosti suca i i opunomoćenika djeteta / maloljetnika, koji vrlo često ne sudjeluje u postupku. Navodi se da u praksi dijete daje izjave u sudnici, u prisutnosti branitelja okrivljene osobe, javnog tužitelja te čak i okrivljenika, što dovodi do „višestruke traumatizacije žrtve i institucionalnog zlostavljanja djeteta“.*

* Nataša Jović, Deca imaju pravo na zaštitu od seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja. Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo? Zbornik radova sa Godišnje konferencije Mreže ombudsmana za djecu Jugoslovene Europe, Banja Luka 2010., str. 83. <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zbornik%20Srpska%20Varijanta%20smanjena.pdf>

2. Pravna i institucionalna zaštita djece od seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta prema nadležnostima u Bosni i Hercegovini

2.1. Državna razina - Bosna i Hercegovina

Specifičnosti uređenja pravnog sustava Bosne i Hercegovine imaju svoje implikacije i na kaznenopravno uređenje. Međunarodni dokumenti koje je ratificirala Bosna i Hercegovina dio su Ustava BiH, Ustava Federacije BiH i Ustava Republike Srpske te dio Statuta Brčko distrikta BiH. Pored ustavne razine, zakonski i podzakonski akti zahtijevaju prikladnu i učinkovitu zaštitu prava i interesa djeteta na svim nivoima. Zbog toga je za precizan obuhvat potrebno uključiti četiri kaznena zakona: Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakona Brčko Distrikta te Krivični zakon Republike Srpske. Kazneni progon počinitelja ovih kaznenih djela ovisiti će o entitetu na kojem je djelo počinjeno i njegovom ustroju glede pravosudnih organa.

Krivični zakon BiH, sukladno čl. 1.11. djetetom smatra svaku osobu ispod 14. godina, maloljetnik je osoba od 14-18 godina, a s navršenih 18 godina riječ je o punoljetnoj osobi.

Krivični zakon BiH, u glavi XVII „Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom“, propisuje određena krivična djela čija obilježja sadrže seksualnu zloupotrebu djece. Riječ je djelima: Zasnivanje ropskog odnosa i prevoza osoba u ropskom odnosu (čl. 185), Međunarodnoj trgovini ljudima (čl. 186) te Međunarodnom vrbovanju na prostituciju (čl. 187). Kvalifikatorna okolnost kod ovih kaznenih djela odnosi se na zloupotrebu i eksploataciju djeteta i / ili maloljetnika te kao takva za sobom povlači teže sankcije. Međutim, nema specifičnih kaznenih djela koja bi regulirala seksualno zlostavljanje online. Navodi se da se ova djela reguliraju entitetskim kaznenim zakonima te onim Brčko distrikta.*

2.2. Federacija BiH

Odredbama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, djetetom se smatra svaka osoba mlađa od 14 godina (sukladno čl. 2.9.). S navršenih 14. godina postaje maloljetnik sve do 18 godina kad stječe punoljetstvo (sukladno čl. 2.10). U glavi XVII. koja se odnosi na Krivična djela protiv spolne slobode i morala, riječ je o djelima koja se čine na štetu bilo koje osobe kao što su silovanje (čl. 203), spolni odnošaj s nemoćnom osobom (čl.204), spolni odnošaj zlouporabom položaja (čl. 205), navođenje na prostituciju (čl. 210) i druga pa ako su učinjena na štetu djeteta povlače kvalifikatorni oblik i strožu kaznu dok postoje određena kaznena djela koja se tiču seksualne eksploatacije djece, dakle dijete kao žrtva je konstitutivni element kaznenog djela, kao što je spolni odnošaj s djetetom (čl.207), zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom (čl. 209).

* Muratbegović. Kobajica, Vujović: Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu djece u Bosni i Hercegovini, Save The Children, str. 16.

Isto tako, u istoj se glavi reguliraju i tzv. pornografska kaznena djela koja se tiču djece kao što su iskorišćavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije (čl. 211) i upoznavanje djeteta s pornografijom (čl. 212).

*Iskorišćavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije

- (1) Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izradbe fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili rasparčava ili prikazuje takav materijal, ili te osobe navede na učestvovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za učinjenje krivičnog djela iz stava 1. ovog člana oduzet će se, a predmeti koji su nastali učinjenjem krivičnog djela iz stava 1. ovog člana oduzet će se i uništiti.

*Upoznavanje djeteta s pornografijom

- (1) Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Predmeti iz stava 1. ovog člana oduzet će se.

2.3. Republika Srpska

Krivični zakon Republike Srpske* ne daje definiciju djeteta, odnosno maloljetnika te je isto regulisano u okviru Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske. U glavi četrnaestoj, normiraju se krivična djela protiv polnog integriteta. Ta glava uključuje sljedeće inkriminacije:

- silovanje (čl. 165),
- obljava nad nemoćnim licem (čl. 167).

Nadalje, u glavi petnaestoj normiraju se krivična djela protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta u okviru koje se definiraju i iskorištavanje kompjuterskih mreža ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta. Glava petnaest uključuje sljedeće inkriminacije:

* Stupio na snagu 21. 7. 2017. godine. Službeni glasnik Republike Srpske broj: 64/17 od 13. 07. 2017

*„Iskorištavanje djece za pornografiju” u KZ RS

Član 175.

- 1) Ko navodi dijete na učestvovanje u snimanju dječije pornografije ili ko organizuje ili omogući snimanje dječije pornografije, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- 2) Ko neovlašteno snimi, proizvede, nudi, čini dostupnim, distribuirati, širi, uvozi, izvozi, pribavlja za sebe ili za drugoga, prodaje, daje, prikazuje ili posjeduje dječiju pornografiju ili joj svjesno pristupa putem računarske mreže, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- 3) Ko upotrebom sile, prijetnje, obmane, prevare, zloupotrebom položaja ili teških prilika djeteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dijete na snimanje dječije pornografije, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- 4) Predmeti korišteni za izvršenje ovog djela se oduzimaju, a pornografski materijal koji je nastao izvršenjem djela se uništava.
- 5) Dijete se neće kazniti za proizvodnju i posjedovanje pornografskog materijala koji prikazuje njega lično ili njega i drugo dijete ako su oni sami taj materijal proizveli i posjeduju ga uz pristanak svakog od njih i isključivo za njihovu ličnu upotrebu.
- 6) Dječija pornografija je materijal koji vizuelno ili na drugi način prikazuje dijete ili realno prikazano nepostojeće dijete ili lice koje izgleda kao dijete, u pravom ili simuliranom (eksplicitnom) evidentnom seksualnom ponašanju ili koji prikazuje polne organe djece u seksualne svrhe.
- 7) Materijali koji imaju umjetnički, medicinski ili naučni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovog člana.

*„Iskorištavanje djece za pornografske predstave” u KZ RS

Član 176.

- 1) Ko navodi dijete na učestvovanje u pornografskim predstavama, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- 2) Ko upotrebom sile, prijetnje, obmane, prevare, zloupotrebom položaja ili teških prilika djeteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dijete da učestvuje u pornografskoj predstavi, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- 3) Kaznom zatvora iz stava 1. ovog člana kazniće se ko gleda pornografsku predstavu uživo ili putem komunikacijskih sredstava ako je znao ili je trebalo i moglo da zna da u njoj učestvuje dijete.
- 4) Predmeti korišteni za izvršenje djela se oduzimaju, a pornografski materijal koji je nastao izvršenjem djela se uništava.

* „Upoznavanje djece s pornografijom ” u KZ RS

Član 177.

- 1) Ko djetetu mlađem od petnaest godina proda, pokloni, prikaže ili javnim izlaganjem, posredstvom kompjuterske mreže ili drugih vidova komunikacije ili na drugi način učini dostupnim spise, slike, audio-vizuelni materijal ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do tri godine.
- 2) Predmeti korišteni za izvršenje ovog djela se oduzimaju, a pornografski materijal se uništava.
- 3) Pornografijom se smatra materijal koji vizuelno ili na drugi način prikazuje lice u pravom ili simuliranom evidentnom seksualnom ponašanju ili koji prikazuje polne organe ljudi u seksualne svrhe
- 4) Materijali koji imaju umjetnički, medicinski ili naučni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovog člana.

* „Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta“ u KZ RS

Član 178.

- 1) Ko sa djetetom starijim od petnaest godina, koristeći kompjutersku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima, dogovori sastanak radi vršenja obljube ili sa njom izjednačene polne radnje, ili radi proizvodnje pornografskog materijala, ili radi drugih oblika seksualnog iskorištavanja i pojavi se na dogovorenom mjestu radi sastanka, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- 2) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema djetetu mlađem od petnaest godina, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od dvije do osam godina.

Glede navedenih djela, treba reći da je u oba predviđeno oduzimanje specifičnih predmeta i sredstava te je načinjen pomak u odnosu na prethodni zakon i predviđeno je njihovo uništavanje kao u prethodno izloženim pravnim sustavima. Također, učinjen je pomak kada je u pitanju definisanje određenih oblika nasilja putem interneta kao npr. grooming, sexting i sextortion.

2.4. Brčko Distrikt

Krivični zakon Brčko Distrikta BiH (član 2.11) pod „djetetom“ podrazumijeva svaku osobu mlađu od 14 godina. Status maloljetnika osoba ima do navršениh 18 godina starosti, nakon kojih postaje punoljetna. Ovaj zakon u glavi devetnaest (XIX) normira kaznena djela protiv spolne slobode i morala. Glava uključuje sljedeće inkriminacije:

- silovanje (član 200),
- spolni odnos s nemoćnim licem (član 201),
- spolni odnos zloupotrebom položaja (član 202),
- prinuda na spolni odnos (član 203),
- spolni odnos s djetetom (član 204),
- bludne radnje (član 205)
- zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom (član 206),
- navođenje na prostituciju (član 207)
- trgovina ljudima (član 207a),
- organizovana trgovina ljudima (član 207b),
- iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije (član 208),
- upoznavanje djeteta s pornografijom (član 209),
- rodoskrvnuće (član 210)

U odnosu na Krivični zakon Republike Srpske, ova je glava nešto ekstenzivnija te obuhvaća i netipične inkriminacije za ovo zaštićeno dobro.

Tako se, primjerice, ovdje reguliraju i trgovina ljudima i organizirana trgovina ljudima iako one ne moraju za krajnji cilj imati seksualnu eksploataciju.

Potonje jest često slučaj, no mogući su i ropstvo ili prisilni rad kao krajnji izrabljivački cilj ovih kaznenih djela. Isto tako, online element pojavljuje se explicite samo u kaznenim djelima koja se tiču pornografskih sadržaja; međutim, moguće se i da se način počinjenja kroz informacijsko-komunacijske tehnologije pojavi i kod drugih kaznenih djela kao, primjerice, zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom, koje se može činiti putem različitih oblika video veza bilo računalom ili mobitelom. Isto tako i primjerice, navođenje na prostituciju putem raznih vrsta suvremenih komunikacijskih sredstava i računalnih sustava.

****Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije**

Član 208.

- (1) Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izradbe fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili rastura ili prikazuje takav materijal, ili ta lica navede na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za počinjenje krivičnog djela iz stava 1. ovoga člana oduzet će se, a predmeti koji su nastali počinjenjem krivičnog djela iz stava 1. ovoga člana oduzet će se i uništiti.

* *Upoznavanje djeteta s pornografijom*

Član 209.

- (1) Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audio-vizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Predmeti iz stava 1 ovoga člana oduzet će se.

2.5. Proceduralne odredbe u Bosni i Hercegovini

Kada je riječ o procesuiranju počinitelja navedenih kaznenih djela, autori navode da se ono vrši temeljem državnog zakona te zakonima o krivičnom postupku entiteta i distrikta, koji ovu materiju reguliraju na isti način propisujući poseban obzir prema određenim kategorijama djece i maloljetnika u krivičnom postupku.*

Krivičnim procesnim zakonima u BiH normirana je obveza građana na prijavljivanje počinjenja kaznenih djela (svatko je dužan prijaviti kazneno djelo u slučajevima kada neprijavlivanje predstavlja kazneno djelo, a to je svakako slučaj i u predmetnim kaznenim djelima),** ali postoji i dužnost prijavljivanja od strane službene i odgovorne osobe, pri čemu su u takvim okolnostima osobe dužne poduzeti mjere očuvanja tragova kaznenog djela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je ono počinjeno i drugi dokazi. Time i zdravstveni radnici, nastavnici, odgajatelji, roditelji, staratelji, usvojitelji i druge osobe ovlaštene ili dužne pružiti zaštitu i pomoć maloljetnim osobama, koji saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužne su o toj sumnji odmah obavijestiti ovlaštenu službenu osobu ili tužioca.***

Nadalje, prilikom ispitivanja maloljetnika, postoji dužnost obzirnog postupanja prema njemu, obzirom na njegovu dob, psihofizička obilježja, zrelost, stupanj obrazovanja, a svakako bi se trebalo izvršiti uz pomoć educirane osobe, sve to sukladno Zakonu o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, član 100. stav 4. Ispitivanju mogu prisustvovati roditelji ili druga osoba koja može biti psihološka potpora djetetu. Tematski ga se ne može ispitivati o njegovu ranijem spolnom životu. Treba istaknuti da je na svim razinama propisana obveza zaštite maloljetnikove privatnosti i osobnog života, a to uključuje i isključenje javnosti iz pojedinih stadija kaznenog postupka kad se ocijeni da je to potrebno.**** Međutim, navodi se i da relevantni zakoni ne predviđaju pravo žrtava, odnosno oštećenih pa ni za određene kategorije žrtava (maloljetnike ili žrtve tzv. „seksualnih delikata“) na tajnost ili zaštitu njihovih osobnih podataka, što često ima za posljedicu sekundarnu viktimizaciju žrtve kroz neprimjeren publicitet.***** Treba reći i da postoje zakoni o zaštiti i postupanju sa djecom

* Muratbegović. Kobajica, Vujović: Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu djece u Bosni i Hercegovini, Save The Children, Sarajevo 2016. str. 18 i Bajramović, Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija), Banja Luka- Tuzla, prosinac 2013, str.19.

** Vidjeti primjerice čl. 230 Krivičnog zakona BiH „Neprijavlivanje krivičnog djela i počinioca“.

*** Vidjeti Zakon o krivičnom postupku BiH, član 213; Zakon o krivičnom postupku FBiH, član 228; Zakon o krivičnom postupku RS, član 221.; Zakon o krivičnom postupku BD BiH, član 213 te Muratbegović. Kobajica, Vujović: Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu djece u Bosni i Hercegovini, Save The Children, Sarajevo 2016. str. 18

**** Zakon o krivičnom postupku BiH, član 235; Zakon o krivičnom postupku FBiH, član 250.; Zakon o krivičnom postupku RS, član 251.; Zakon o krivičnom postupku BD BiH, član 235

***** Bajramović, Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija) Banja Luka- Tuzla, prosinac 2013, str. 21.

djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (primjerice i u Brčko Distriktu i Republici Srpskoj i Federaciji BiH)*, koji su važni jer prilagođavaju entitetske kaznene procedure djeci i maloljetnicima. Neki autori navode da u znatnoj mjeri, zapravo, uklanjaju uočene nedostatke dosadašnjeg postupanja u slučajevima kada su djeca i maloljetnici žrtve različitih kaznenih djela zlostavljanja, a tiču se poglavito procedure ispitivanja. ** Ovi zakoni određuju pojam djeteta sukladno Konvenciji o pravima djeteta: dijete je svaka osoba mlađe od 18 godina, a maloljetnik je dijete od 14 do 18 godina starosti. Predviđena je podjela na mlađe maloljetnike (od 14 do 16 godina), na starije maloljetnike (od 16 do 18 godina) i uvode jednu kategoriju mladih punoljetnika (od 18 do 21 godinu).

U kaznenim predmetima u kojima se kao oštećenik pojavljuje dijete ili maloljetnik sude suci za maloljetnike ili vijeće kojim predsjedava sudac za maloljetnike, koji ima posebna znanja iz područja prava djeteta i to bez obzira što je počinitelj punoljetna osoba.

Propisana je pažljivost u postupanju kad su djeca oštećena kaznenim djelom vodeći računa o njihovom uzrastu, obrazovanju, osobnostima, uvjetima u kojima žive, itd., sve to kako bi se izbjegla njihova dodatna traumatizacija i štetne posljedice na njihov rast i razvoj.

Sudac i tužitelj moraju imati izraženu sklonost za odgoj, potrebe i interese mladih i posebna znanja (primjerice čl. 18. Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH).

3. Zaključci i preporuke

Obzirom na sve prethodno izneseno, nameće se zaključak da u Bosni i Hercegovini, uzevši u obzir sve relevantne zakone, postoji jedna značajna zona nekažnjivog područja koja obuhvaća mamljenje djece kroz računalne tehnologije različite vrste u cilju izvršenja spolnih zlouporaba, a potonje često može biti naprosto stadij pripremljenih radnji prilikom izvršenja drugih težih zahvata u spolnu slobodu djeteta ili maloljetnika. Utoliko treba reći kako međunarodni standardi još nisu u potpunosti prihvaćeni. Inkriminiranje ovih ponašanja već je postalo normativ u svijetu, kojeg su usvojile mnoge zemlje pa tako i tri sustava koja su prethodno izložena: hrvatski, njemački i srpski. Svaki od ovih sustava može poslužiti kao uzor pri formiranju nove odredbe u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu, pri čemu se može odabrati i kažnjiva zona jer neke zemlje penaliziraju i online i offline grooming a neke samo online, neke imaju zasebne inkriminacije, a neke su uvrstile ova ponašanja u opis već postojećih inkriminacija. Uvodno izloženi međunarodni standardi obvezuju na penalizaciju ovih ponašanja pri čemu nacionalnom zakonodavcu stoji na raspolaganju način na koji će to učiniti.

* „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 13/10 od 22. 10. 2010. a primjenjuje se od 01.01.2011. godine, „Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj 44/11, usvojen 24. 11. 2011. godine, a primjenjuje se od decembra 2012. godine te «Službene novine Federacije BiH», broj 7/14 od 29. 1. 2014.

** Bajramović, Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija), Banja Luka - Tuzla, prosinac 2013., str. 22.

Tako Republika Hrvatska ima zasebno kazneno djelo „mamljenja djece za zadovoljenje spolnih potreba“, koje inkriminira, i online i offline grooming (ovo potonje uvodeći generalnu klauzulu „ili na drugi način“). Njemačka nema zasebnu inkriminaciju grooming-a nego je kažnjivost uvrštena u opis kaznenog djela „spolne zloporabe djece“. Kao i u slučaju Hrvatske, inkriminiran je i online i offline grooming jer se pojam „pismena“ sukladno suvremenim poimanjima tumači ekstenzivno. Srbija je uvela zasebno kazneno djela koje se tiče samo online ili cyber grooming-a pod nazivom „iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu“. Sukladno izloženim modalitetima, preporuka je što prije uvesti i ovo djelo u bosanskohercegovačka kaznena djela.

Također, prostora ima i za poboljšanje i preciznije definiranje kaznenih djela koja se tiču izlaganja djece i maloljetnika pornografskim sadržajima, kao i njihovog iskorištavanja za stvaranje takvih sadržaja. Krivični zakon Republike Srpske određuje specifičan pojam dječje pornografije koji se ne pojavljuje unutar relevantne podudarne odredbe Krivičnog zakona Brčko Distrikta. Iskoristavanje djece u pornografske svrhe inkriminirana je u Brčko Distriktu kao krivično djelo upoznavanje djeteta s pornografijom sa propisanom novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine, a u Republici Srpskoj kao „proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije“ s propisanom kaznom od šest mjeseci do pet godina.

Nadalje, postoji jasna neujednačenost propisanih kaznenih okvira kod podudarnih kaznenih djela, što ukazuje dalje na posljedičnu problematičnost prilikom sankcioniranja kao nedostatak kaznene politike. Primjerice, kazneno djelo iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije zapriječeno je kaznom od jedne do osam godina prema Krivičnom zakonu Republike Srpske, a s druge strane, Krivičnim zakonima Federacije BiH i Distrikta Brčko zapriječena kazna je od jedne do pet godina. Takvih primjera ima još.

Ove, ali i druge nedosljednosti potrebno je u budućnosti riješiti u cilju prikladnije i učinkovitije zaštite najranjivije skupine društva koja obuhvaća djecu i maloljetnike od zahvata u njihovu spolnu slobodu.

Opće se preporuke na području zakonodavstva mogu sažeto formirati ovako:

- inkriminirati mamljenje ili vrbovanje djeteta radi seksualne eksploatacije u sve kaznene zakone. Kao uzor može poslužiti neki od izloženih modaliteta, pri čemu treba voditi računa o ujednačenim opisima i zapriječenim kaznama;
- precizirati i ujednačiti kaznena djela koja se bave iskorištavanjem djeteta radi pornografije;
- ujednačiti kaznene okvire (minimume i maksimume) predmetnih kaznenih djela u sva tri zakona radi dosljednije kaznene politike i bolje zaštite žrtava.

U budućnosti bi svakako trebalo razmisliti možda i o:

- pooštavanju kaznenih okvira vezanih uz kaznena djela seksualne zloporabe i iskorištavanja djece online uzimajući u obzir svrhu kaznenopravnih sankcija;
- zasebnom zakonu koji bi regulirao zaštitu djece od seksualne eksploatacije i s njom povezanih kaznenih djela, budući da je ovo parcijalno reguliranje koje je posljedica političkog ustroja BiH neminovno nosi svojevrsne neujednačenosti i nepovoljno područje za učinkovitu, brzu i temeljitu kaznenopravnu zaštitu djece kao najranjivije skupine društva.

3.1. Državna razina

S obzirom na to da je za državnu razinu iznimno bitna učinkovita pravna zaštita djece i mladih, preporuča se:

- provođenje kampanja podizanja društvene svijesti o problemu online nasilja nad djecom i mladima,
- umrežavanje različitih institucija koje mogu biti pokretačka snaga u jačanju svijesti građana, posebice roditelja o prisutnosti online nasilja,
- stvaranje platforme za prevenciju online nasilja koja bi na jednom mjestu različitim stručnjacima nudila programe prevencije i popratne materijale za izravan rad s djecom i mladima,
- otvaranja referentnih centara psihosocijalne podrške, koji bi bili primjereno opremljeni za rad s djecom i maloljetnicima,
- povezivanje i ostvarivanje suradnje s institucijama u Europskoj uniji i bližem okruženju, a koje imaju učinkovito razrađene sustave prevencije i intervencije,
- uključivanje stručnjaka različitih profila (socijalni radnici, suci, odvjetnici, učitelji i nastavnici, odgajatelji, psiholozi, defektolozi / rehabilitatori, računalni tehničari i IKT stručnjaci, liječnici, itd.) i tzv. nestručnjaka (roditelja, djece) u kampanjske akcije,
- usmjeravati socijalne resurse u prevenciju i intervenciju,
- jačanje kompetencije stručnjaka zaposlenih u različitim sustavima koji su pozvani na bavljenje s ovim problemom kroz edukacije, radionice, međusobnu podršku i timski rad,
- provođenje istraživanja u odabranim sustavima s naglaskom na razvoj mjernih instrumenata koje bi koristili stručnjaci različitih profila u svom svakodnevnom radu s djecom i mladima (psiholozi, defektolozi / rehabilitatori, liječnici, socijalni radnici, odgajatelji, suci i dr.),
- rad na prikupljanju primjera pozitivne (dobre) prakse i ujedinjavanje u forme priručnika koji bi bili dostupni ljudima na terenu,

- nuđenje programa specijalizacije na diplomskoj i poslijediplomskoj razini za policiju, pravnike, socijalne radnike i odgajatelje,
- razvijanje protokola intervencije u slučajevima kršenja prava djece i mladih u kontekstu online nasilja,
- uvođenje dodatnih mjera praćenja nepoželjnih ponašanja korisnika virtualnog prostora kao što su praćenje IP adresa i proxy-ja za koje se sumnja da sudjeluju u djelima protiv djece i mladih,
- izrada protokola u slučaju nasilja, s posebnim osvrtom na čuvanje dostojanstva žrtve,
- proučiti modalitete online nasilja koji mogu imati potencijalno negativne razvojne ishode za djecu i mlade,
- objaviti na mrežnim stranicama škole tzv. red button ili sličnu aplikaciju kojom bi djeca i mladi mogli prijaviti nepoželjna ponašanja i/ili nasilje,
- preventivne programe koji bi se eventualno nudili školama trebaju biti osmišljeni u odnosu na kronološku i razvojnu dob onih kojima su namijenjeni,
- stručnjaci s područja društveno-humanističkih znanosti i STEM područja trebaju zajednički tražiti tehnološka rješenja za prevenciju online nasilja, kao što su tražilice za djecu,
- otvaranje različitih regionalnih centara podrške roditeljima u kojima bi dobili primjerene informacije i upute kako da zaštite svoje dijete od potencijalnih opasnosti na internetu,
- razvijanje mehanizama podrške za djecu i mlade smještene u izvanobiteljski odgoj, kao posebno osjetljive socijalne skupine koja je u povećanom riziku od zlostavljanja,
- otvaranje ureda pravobranitelja za djecu i mlade ili sličnog savjetodavnog tijela (ureda/kabineta) koji bi se bavio različitim problemima s kojima se djeca i mladi danas susreću,
- ustrojavanjem kriznog tima ili tima za kriznu intervenciju koji bi se bavili pružanjem ranih intervencija žrtvama i njihovim obiteljima po principu patronaže.

3.2. Republika Srpska

Što se tiče Republike Srpske, vidljiva su dva velika nedostatka: (1) nepostojanje odgovornosti za djela phishing-a i (2) izostanak akcija uništavanja sadržaja i pružanja učinkovite pravne zaštite žrtava - djece i mladih.

U odnosu na prvi problem potrebno je:

- promisliti o mogućnostima dopune postojećeg zakona s djelom phishing-a, kao i drugih suvremenih načina pribavljanja pornografije kojima su djeca i mladi potencijalno izloženi svakim ulaskom u virtualni svijet npr. live streaming-a,
- osmišljavanje primjerenih edukacija za suce, policajce i socijalne radnike koji se prvi izravno susreću sa žrtvama i njihovim obiteljima,

- dodatna edukacija sudaca (koja je i planirana postojećim zakonima i pravilnicima) da bude uže usmjerena tj. da ima formu specijalizacije jer je komunikacija s djecom i mladima žrtvama online nasilja, kao i njihovim obiteljima, iznimno osjetljivo područje,
- uključivanje i drugih socijalnih čimbenika u suočavanje s ovim problemom kao što su: odgojno-obrazovne ustanove (škole, fakulteti, operateri i dr.), domovi zdravlja i psihološki kabineti, nevladin sektor (udruge) i sl. jer imaju dodira s djecom i mladima zbog čega mogu lakše prepoznati potencijalne žrtve online nasilja,
- povezivanje različitih institucija koje se bave prevencijom i intervencijom sa svrhom jačanja kapaciteta za suočavanje s izazovima online nasilja,
- provođenje kampanja i projekata sa svrhom jačanja kapaciteta djece i mladih za prepoznavanje i prijavljivanje nepoželjnih ponašanja u online modalitetu,
- ostvarivanje uveta za uništavanje neprimjerenih sadržaja, kao mjere prevencije daljnjeg zlostavljanja djece i mladih.

3.3. Federacija BiH

Federacija BiH ima potrebe za:

- promicanjem prava djece kao sastavnim dijelom kvalitete života,
- ustrojavanjem koordinacijskih centara kojima bi glavna svrha bila zaštita djece i mladih kroz izravan rad upravo s ovom populacijom, a u slučaju nasilja to bi bilo mjesto gdje bi se žrtvama i njihovim obiteljima pružala podrška i rehabilitacija,
- razvojem mehanizama prevencije na lokalnim razinama,
- razvijanjem protokola intervencije u slučajevima online nasilja,
- jačanjem interdisciplinarnog pristupa ovoj problematici,
- ustrojavanjem monitoringa sumnjivih IP adresa i internet prometa,
- educiranjem policajaca, sudaca, socijalnih radnika i odgajatelja,
- uključivanjem drugih institucija u prevenciju kao što su škole, nevladin sektor i udruge,
- jačanjem preventivnih programa koji bi bili izravno usmjereni na djecu i mlade te njihove roditelje i obitelji,
- povezivanjem s institucijama koje već imaju iskustva u prevenciji i intervenciji kako bi se ojačali kapaciteti Federacije i preuzeli primjeri dobre i učinkovite prakse.

3.4. Brčko Distrikt

Uzimajući u obzir da Brčko Distrikt prepoznaje djelo online seksualnog nasilja, potrebno je da se dodatno jačaju kapaciteti za suočavanje s nasiljem na drugim područjima života. U skladu s time, potrebno je:

- provođenje edukacije policajaca, sudaca, socijalnih radnika i odgajatelja na području identifikacije različitih modaliteta online nasilja nad djecom i mladima,
- ustrojavanje centra monitoringa prometa po IP adresama i praćenje nepoželjnih sadržaja sa svrhom uništavanja mreže korisnika,
- povezivanje s drugim institucijama u BiH i Europskoj uniji sa svrhom saznavanja dobre prakse, tj. strategija provođenja primjerene prakse zaštite djece i mladih od svih modaliteta online nasilja,
- ustrojavanje savjetodavnog tijela za rad s djecom i mladima i njihovim obiteljima u formi psihosocijalnog centra za rehabilitaciju i savjetovanje, koji bi za glavni cilj imao promicanje prava djece i mladih te pružanje podrške u slučajevima viktimizacije,
- povezivanje stručnjaka različitih profila u jedinstvenu interdisciplinarnu mrežu koja bi se bavila istraživanjima ovog fenomena te koja bi bila potporanj učiteljima, roditeljima, odgajateljima i djeci u učinkovitijoj borbi protiv online nasilja,
- razvijanje protokola postupanja u slučajevima viktimizacije, kako bi se osigurala ravnopravnost u rehabilitaciji i oporavku žrtava,
- osmišljavanje i provođenje programa prevencije u školama i domovima, koji bi trebali biti u skladu s kronološkom dobi korisnika te njihovim osobitostima razvoja.

Iz svega gore navedenoga vidljivo je kako je naglasak na edukaciji stručnjaka različitih profila koji bi kroz taj vid cjeloživotnog učenja trebali steći ili ojačati svoje postojeće kompetencije na području savjetodavnog rada s obiteljima, djecom i mladima, što pretpostavlja postojanje uže suradnje s psiholozima i psihijatrima, tj. jačanje interdisciplinarnog pristupa navedenoj problematici.

4. Bibliografija

*pravni dio

1. Cvjetko, Singer: Kaznenopravna zaštita djece, Nakladni zavod Globus, 2013.
2. Direktiva 2011/92/EU Europskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije te o zamjeni Okvirne odluke vijeća 2004/68/PUP dostupna na <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX%3A32011L0093>
3. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji te zabrani sudjelovanja djece u oružanim sukobima, dostupan na http://www.dijete.hr/joomdocs/097_Fakultativni%20protokol%20uz%20Konvenciju%20o%20pravima%20djeteta%20o%20prodaji%20djece,%20djecjoj%20prostituciji.pdf
4. Konvencija o pravima djeteta, dostupna na <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/ujedinjeni-narodi/konvencija-o-pravima-djeteta/>
5. Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, dostupna na <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e1e7>
6. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14
7. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine” br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15)
8. Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, službena pročišćena verzija teksta objavljenog u Službenom glasniku BD BIH 33/13
9. Krivični zakon Republike Srpske (Službeni glasnik RS br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13)
10. Krivični zakonik Republike Srbije (Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016)
11. Pavlović, Kazneni zakon, zakonski tekst-komentari, sudska praksa, pravna teorija, 3. izdanje, Libertin naklada, Rijeka, 2015.
12. Pavlović, Petković, Matijašević Obradović: Dečja pornografija, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 51, 1/2014.
13. Petković Pavlović, Dimitrijević: Krivičnopravna zaštita dece od seksualnog nasilja (predlozi de lege ferenda), Specijalna edukacija i rehabilitacija (Beograd), Vol. 11, br. 2. 307-324, 2012.
14. Rezolucije 1099 (1996) i 1307 (2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o seksualnom iskorištavanju djece
15. Schönke, Schröder, Strafgesetzbuch, Kommentar, 29. Auflage, C. H. Beck, 2014.

16. Zakon o sudovima za mladež, Narodne novine Narodne novine 84/2011, 143/2012, 148/2013, 56/2015.
17. Turković, Novoselec, Grozdanić, Kurtović Mišić, Derenčinović, Bojanić, Munivrana Vajda, Mrčela, Nola, Roksandić Vidlička, Tripalo, Maršavelski: Komentar Kaznenog zakona, Narodne novine, 2013.
18. Zakon o pravobranitelju za djecu Narodne novine 96/2003, 125/2011, 20/2012
19. Poslovnik pravobranitelja za djecu Narodne novine 21/2005
20. Zakon o policijskim poslovima i ovlastima Narodne novine 76/2009, 92/2014
21. Global Monitoring, Status of action against commercial sexual exploitation of children, Germany, 2nd edition, ECPAT, 2012.
22. Plan of Action 2011 of the Federal Government of Germany for the Protection of Children and Teenagers from Sexual Violence and Exploitation http://www.dji.de/fileadmin/user_upload/izkkE/BMFSFJ_Aktionsplan_2011_engl.pdf
23. Sven Harms: Ist das „bloße“ Anschauen von kinderpornografischen Bildern im Internet nach geltendem Recht strafbar? In: Neue Zeitschrift für Strafrecht. Jahrgang 2003, Heft 12
24. Zakon o zaštiti mladih osoba /Jugenschutzgesetz, <https://www.gesetze-im-internet.de/juschg/>
25. Nataša Jović, Deca imaju pravo na zaštitu od seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja. Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo? Zbornik radova sa Godišnje konferencije Mreže ombudsmana za djecu Jugositočne Europe, Banja Luka 2010., str. 83.
26. Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, 2005., <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>
27. Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja- Primena Opšteg protokola, Urednica: Veronika Išpanović-Radojković, Beograd 2011., <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/zlostavljanje/PRIRUCNIK%20OPSTI%20PROTOKOL.pdf>
28. Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014
29. Zakon o maloljetnim učinocima kaznenih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljtnih lica, Sl. glasnik RS", br. 85/2005.
30. Zakon o policiji Sl. glasnik RS", br. 101/2005 i 63/2009 - odluka US
31. Muratbegović. Kobajica, Vujović: Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu djece u Bosni i Hercegovini, Save The Children, Sarajevo 2016
32. Bajramović, Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija)) Banja Luka- Tuzla, prosinac 2013.
33. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Službeni glasnik Republike Srpske" broj 13/10
34. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH" broj 44/11
35. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Službene novine Federacije BiH», broj 7/14

*preventivni programi

Byron, T. (2008). Safer children in a digital world: The report of the Bryon review. UK: Department for Children, Schools and Families and the Department for Culture, Media and Sport.

Clancy, S. A. (2009). The Trauma Myth: The Truth About the Sexual Abuse of Children – and It's Aftermath. New York: Basic Books.

Fegert, J. i sur. (2015). Sexueller Missbrauch von Kindern und Jugendlichen. Berlin: Springer-Verlag.

Hertz, M.F. & David-Ferdon, C. (2008). Electronic Media and Youth Violence: A CDC Issue Brief for Educators and Caregivers. Atlanta (GA): Centers for Disease Control.

Hilgers, A. (2004). Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung. Köln: BZgA.

Moriarty, L.J. & Freiburger, K. (2008). Cyberstalking: Utilizing newspaper accounts to establish victimization patterns. *Victims & Offenders*, 3(2–3), 131–141.

Ogilvie, E. (2000). Cyberstalking. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*. Canberra: Australian Institute of Criminology.

Portland State University. Criminology and Criminal Justice Senior Capstone, (2012). Prevention of Cyberstalking: A Review of the Literature. Criminology and Criminal Justice Senior Capstone Project.

Rach, S., Fileccia, M. (2016). Was tun bei Cyber-Mobing? Berlin: LMK.

Reyns, B.W. (2010). A situational crime prevention approach to cyberstalking victimization: Preventive tactics for Internet users and online place managers. *Crime Prevention and Community Safety*, 12(2), 99–118.

Ybarra, M.L., Mitchell, K.J., Wolak, J. & Finkelhor, D. (2006). Harassment: Findings From the Second Youth Internet Safety Survey Examining Characteristics and Associated Distress Related to Internet. *Pediatrics*, 118, 1169–1177.

Internet izvori:

http://abcnews.go.com/Technology/We_Find_Them/ways-handle-prevent-cyber-harassment/story?id=15973742

<https://beta.scholastic.com/teachers/articles/teaching-content/cyberbullying-what-teachers-and-schools-can-do/>

<http://childrefuge.org/online-predator/fighting-online-predatorstips-for-parents-children-and-teens.html>

<https://nobullying.com/cyber-bullying-prevention/>

<https://staysafeonline.org/stay-safe-online/for-parents/cyberbullying-and-harassment>

<https://www.apc.org/en/pubs/issue/how-avoid-becoming-cyberstalking-victim>

http://www.connectsafely.org/tips-to-help-stop-cyberbullying/?doing_wp_cron=1483447734.4203860759735107421875

<http://www.cyberbullyhotline.com/blog/sexual-assault-blaming-shaming/>

<http://www.deletocyberbullying.org/preventing-cyberbullying/>

<http://www.endcyberbullying.org/cyberbullying-prevention/cyberbullying-prevention-for-teens/>

<http://www.helpguide.org/articles/abuse/cyberbullying.htm>

<https://www.stopbullying.gov/cyberbullying/prevention/>

<https://www.sozialinfo.ch>

<https://www.limita-zh.ch>

<https://eduscol.education.fr>

5. Aneks

Prevenција seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima – pregled programa i principi prevencije

Uvidom u literaturu vidljivo je kako se zlostavljanje djece i mladeži sve više propituje iz drugih perspektiva, ne samo pravne. Odnosno, sve se više govori o reperkusijama zlostavljanja na djetetovo socijalno funkcioniranje u svakodnevnom životu, ponajprije školi koja je, pored obitelji prirodno mikro-okruženju u kojemu dijete odrasta. Također, vidljiv je pomak s definiranja i utvrđivanja (vještačenja) zlostavljanja prema pružanju podrške djeci u primjerenom obliku (Fegert i sur., 2015; Rach i Fileccia, 2016). Takav pristup omogućuje da se problemu online nasilja i zlostavljanja pristupi interdisciplinarno, što pretpostavlja veću uključenost socijalnih radnika, odgajatelja, učitelja i nastavnika, roditelja, ali i same djece, u suočavanju s ovim rastućim problemom.

Porast online nasilja i zlostavljanja neki autori (Clancy, 2009; Fegert i sur., 2015) povezuju s porastom uporabe tehnologije među djecom i mladima, snižavanjem kronološke dobi za pristup virtualnom svijetu, ponajprije socijalnim mrežama te dijelom i činjenici da se o zlostavljanju djece sve više javno govori. Porast interesa javnosti za ovu problematiku Clancy (2009) naziva svojevrsnim lovom na vještice, jer društvo sve više nastoji javno prozvati zlostavljača, bilo da se radi o djeci, mladima ili odraslima, što, prema njezinu mišljenju, otežava proces rehabilitacije žrtava jer su i one neizbježno izlažu komentarima javnosti. Kako bi se primjereno odgovorilo na probleme koji prate online nasilje i zlostavljanje, potrebno je poduzeti koordinirane akcije u različitim sustavima, od pravnog i zdravstvenog do odgojno-obrazovnog. Potonji sustav je iznimno važan jer predstavlja prirodno okruženje u kojemu djeca i mladi grade svoje socijalne odnose pa je stvaranje mreže podrške u odgojno-obrazovnom sustavu pretpostavka uspješne prevencije i rehabilitacije.

U tom dijelu, učitelji, nastavnici, pedagozi, ravnatelji, ali i druge osobe, kao što su vršnjaci i nenastavno osoblje (npr. treneri, voditelji izvanškolskih aktivnosti i sl.) a s kojima dijete svakodnevno dolazi u kontakt, mogu postati intervencijski i rehabilitacijski resursi koji će žrtvi olakšati adaptaciju na situaciju u kojoj se našla.

Pružanje podrške u odgojno-obrazovnom sustavu se značajno razlikuje od podrške koju žrtva može dobiti u drugim sustavima. Naime, dječji vrtići i škole nisu institucije vještačenja, što znači da odgojitelji, učitelji, nastavnici, pedagozi i drugi zaposlenici nisu zaduženi za utvrđivanje činjenica i detalja vezanih uz online nasilje i zlostavljanje, kako se to u praksi često događa, već su oni podrška djetetu i obitelji u realizaciji prava zaštite koje ima. S druge strane, u praksi se često događa da nastavno osoblje na sebe uzima uloge vještaka i detektiva (posebice ako je vršnjačko online zlostavljanje u pitanju) te utvrđuju povode i rezultate takvog događaja,

događaja, u pravilu bez koordinacije s drugim sustavima, suradnje s roditeljima i prethodne educiranosti na ovo području. Takav laissez faire pristup online nasilju i zlostavljanju može rezultirati kontra-učincima, gdje će žrtve same biti odgovorne za ono što im se događa.

Umjesto toga, različiti sustavi koji se bave ovom problematikom bi se trebali koordinirati na nacionalnoj razini, što pretpostavlja postojanje nacionalnih smjernica za prevenciju online nasilja i zlostavljanja, protokola postupanja u slučajevima nasilja s jasno naznačenim mjerama zaštite žrtva (uključujući zaštitu na privatnost u odnosu na „zainteresiranu“ javnost) te jasnu podjelu odgovornosti i kanala komunikacije kojima se dugoročno može pomoći žrtvi. To pretpostavlja jačanje svijesti stručnjaka koji rade s djecom o činjenici kako je zlostavljanje složen fenomen. Kako kaže Clancy (2009) žrtve nasilja i zlostavljanja često su poslušni u odnosima sa starijom djecom i odraslima, a ta se socijalna submisivnost kod djece i mladih očekuje. Prema njezinom mišljenju, edukacija djece i mladih u okvirima prevencije zlostavljanja pretpostavlja njegovanje autonomije u socijalnim odnosima, a tome odgojno-obrazovne institucije nisu sklone (ibid). Stoga bi stručnjaci različitih profila koji se bave ovom problematikom trebali njegovati kritički pristup u propitivanju socijalnih odnosa djece i mladih u različitim okruženjima.

Uspješni preventivni programi u borbi protiv seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima

Dosadašnja istraživanja, kao i porast društvene svijesti o problematici seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima dovela su do razvoja brojnih preventivnih programa kojima se pokušava primjereno odgovoriti na ove izazove.

Tako se na međunarodnoj razini u posljednjih petnaestak godina pojavljuju kurikulumi i programi prevencije namijenjeni djeci i mladima, koji se integriraju u sustav odgoja i obrazovanja te se organiziraju edukacije koje su usmjerene na prevenciju i intervenciju nasilja, a koje su namijenjene zaposlenima u dječjim vrtićima, osnovnim i srednjim školama, socijalnim radnicima, odgajateljima u odgojnim domovima te drugim osobama ne-pedagoškog profila koje rade s djecom, kao što su treneri.

Programi koji se nude ovim populacijama uglavnom su usmjereni na prevenciju ali značajan dio sadržaja pripada i intervencijama koje se poduzimaju u slučaju zlostavljanja. S obzirom na to da je prevencija zlostavljanja postala sastavnim dijelom nacionalnih strategija pojedinih zemalja, u tablici I. donosimo pregled recentnih programa i kurikuluma kojima je središnja tema prevencija i intervencija u slučajevima online zlostavljanja djece i mladih.

Tablica 1. Programi prevencije seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima

Država	Program	Korisnici
Republika Hrvatska	Web detekтиви ¹	djeca
	Centar za sigurniji Internet ²	djeca, roditelji, učitelji i stručnjaci koji rade s djecom
	Online Child Safety ³ (prilagodena verzija originalnog programa iz SAD-a)	djeca, roditelji
Europska unija	EU Child Safety Online Project ⁴	djeca, stručnjaci
Finska	KiVA ⁵	djeca i mladi, roditelji, nastavnici
Sjedinjenje Američke Države	Cyber Bullying: A Prevention Curriculum ⁶	djeca, nastavnici, roditelji, cijela škola
	BullySafe USA ⁷	djeca, nastavnici, roditelji-izborni
	CyberCool Curriculum ⁸	djevojke srednjoškolske dobi
	CyberALLY ⁹	srednjoškolska populacija
Švicarska	Ne postoji jedinstveni program prevencije online nasilja i zlostavljanja	socijalni radnici, obitelji, zaposleni u sustavu odgoja i obrazovanja, zaposleni izvan sustava odgoja i obrazovanja koji rade s djecom, djeca i njihovi vršnjaci
Savezna Republika Njemačka	Ne postoji jedinstveni program prevencije online nasilja i zlostavljanja	djeca i mladi, odgojitelji i učitelji
	Klicksafe ¹⁰	učenici osnovnih i srednjih škola
Republika Francuska	Ne postoji jedinstveni program prevencije online nasilja i zlostavljanja	učenici, učitelji i ravnatelji osnovnih i srednjih škola

¹ <http://webdetekтиви.org/>

² <http://www.csi.hr/>

³ <http://cepn.hr/online-child-safety/>

⁴ <http://www.euchildsafetyonlineproject.com/>

⁵ <http://www.kivaprogram.net/>

⁶ <http://www.hazelden.org/cyberbullying>

⁷ <http://www.bullysafeusa.com/>

⁸ <http://www.opheliaproject.org/cyber.html>

⁹ <http://www.adl.org/education-outreach/anti-bias-education/c/Bullying-and-Cyberbullying-Workshops.html>

¹⁰ <http://klicksafe.de>

Cilj projekta Web detektivi jest obrazovati i osposobiti djecu diljem Republike Hrvatske za usvajanje i razvijanje vještina prepoznavanja neprimjerenih i opasnih medijskih sadržaja kroz održavanje tematskih predavanja i praktičnih radionica s učenicima osnovnoškolske dobi. Web detektivi su djeca obučena za prepoznavanje i prijavljivanje neprimjerenih sadržaja na internetu. Cilj ovako koncipiranog projekta medijskog odgoja i prevencije elektroničkog nasilja među djecom i mladima je osposobljavanje web detektiva usvajanjem temeljnog znanja i vještina odgovorne uporabe medija, poticanjem kritičkog stava i refleksije prema medijima kroz analizu i usporedbu medijskih sadržaja s odgojnim ciljem, zadaćama, načelima i temeljnim ljudskim vrijednostima i pravima te prevencije, suzbijanja i prijave razvojno i odgojno -socijalizacijski neprimjerenih sadržaja na internetu.

Primjer dobre prakse u Hrvatskoj pronalazimo u još jednom projektu. Osnovni cilj projekta Centar za sigurniji internet je proširenje nacionalne platforme za pokretanje niza usluga za sigurniji internet, koje su uspostavljene prošlim projektom. Prvenstveno se misli na promoviranje i usavršavanje helpline besplatne linije za savjetovanje djece i roditelja (telefonska linija dostupna je na razini cijele Hrvatske, a savjete i pomoć pruža stručni suradnik – psiholog) te hotline linije za primanje informacija javnosti koje se tiču ilegalnog sadržaja na internetu, koja služi kao nacionalna platforma za dojava i koja je dostupna svima.

U prošlom projektu prikupljeni podaci govore kako 49% roditelja vjeruju da im njihova djeca govore sve o njihovom online ponašanju, dok čak 71% djece zapravo sakriva sadržaj sa interneta pred roditeljima. Također je zabrinjavajuća činjenica kako 50% djece ne zna kome se obratiti za savjet sa online problemima. Krajnji korisnici ovog projekta su djeca, njihovi roditelji, učitelja, ali i drugi stručnjaci koji rade s djecom. U sklopu Centra za sigurniji internet održavaju se edukacije za sve korisnike, a također materijali dostupni na web stranici Centra su pisani od strane stručnog osoblja.

Online Child Safety je program edukacije i prevencije nasilja nad djecom na internetu. Cilj programa je educirati i savjetovati roditelje i djecu o napadima i opasnostima koje dolaze s interneta u svrhu prevencije i zaštite najvitalnijeg dijela društva – naše djece. U tu svrhu, stručnjaci iz područja računalne i mrežne sigurnosti razvili su program edukacije i prevencije nasilja koji je planiran za provedbu u osnovnim i srednjim školama diljem Republike Hrvatske. Program se sastoji od praktičnog i teoretskog dijela te od popratnog priručnika koji je namijenjen roditeljima. Pored programa edukacije i savjetovanja imamo u cilju pokrenuti posebnu savjetodavnu telefonsku liniju koja će biti dostupna svim građanima Republike Hrvatske od 0-24, 7 dana u tjednu. Na liniji će biti dostupna stručna osoba koja može odgovoriti na svako pitanje koje može postaviti roditelj i/ili dijete, a da je vezano za sigurnost djece na Internetu. EU Child Safety Online Project je preventivni program usmjeren na borbu protiv online seksualnog zlostavljanja djece. Kroz suradnju stručnjaka i praktičara ovim preventivnim programom se razvijaju učinkovite tehnike za rano otkrivanje i sprečavanje online seksualnog zlostavljanja djece, a temelje se na rezultatima novijih i validiranih studija. Krajnji korisnici ovog programa su djeca i stručnjaci koji

se bave djecom. Projekt ima četiri glavna cilja: 1) razvoj jedinstvene cyber-psihološke forenzičke analize kojom će se otkriti rizični korisnici društvenih mreža za postojanje žrtvom online seksualnog nasilja; 2) povezivanje rizičnih karakteristika žrtva online seksualnog nasilja s drugim rizičnim online aktivnostima i ponašanjima; 3) stvaranje tipologije žrtava online seksualnog nasilja za pomoć u identifikaciji ugroženih pojedinaca i skupina; 4) razvoj smjernica na temelju “najbolje prakse” za kreiranje i provedbu zakona u otkrivanju i sprečavanju online seksualnog zlostavljanja djece. Program se uspješno provodio u četiri zemlje EU: Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, Italiji i Irskoj.

Primarni fokus KiVA programa je prevencija vršnjačkog nasilja usmjerena na podršku žrtvama tako što podučava učenike vještinama empatije i načinima da se zauzmu za vršnjake žrtve nasilja. Program je podijeljen na tri dijela, ovisno o dobi učenika, a sastoji se od ukupno 20 lekcija za svaku dobnu skupinu. Uključuje aktivnosti kao što su: grupne rasprave, gledanje filmova, igranje uloga i kompjuterske igre. Nastavnici također prolaze dvodnevni trening kako raditi s djecom uključenom u problematiku nasilje. Dio koji se odnosi na online nasilje posebno se obrađuje s roditeljima te svi roditelji dobivaju priručnik o opasnostima i načinima prepoznavanja online nasilja. Program se također uspješno provodi u Nizozemskoj, Estoniji, Italiji i Velsu.

Preventivni program Cyber Bullying: A Prevention Curriculum je usmjeren na promjenu stavova i ponašanja vezanih uz online vršnjačko nasilje. Ciljevi programa su: 1) podizanje učeničke i roditeljske svijesti o tome što je online vršnjačko nasilje i zašto je ono tako štetno; 2) razviti kod učenika vještine kojima će jedni drugima pomoći u slučaju online vršnjačkog nasilja; 3) dati učenicima informacije kome su mogu javiti u slučaju da su oni ili njihovi vršnjaci doživjeli online zlostavljanje; 4) naučiti učenike kako koristiti cyber tehnologije na pozitivne načine. Program je podijeljen na dva dijela; 5 lekcija za učenike od 3. do 5. razreda osnovne škole i 8 lekcija za učenike od 6. do 12. razreda srednje škole. Strategije koje ovaj program koristi odnose se na zajedničke aktivnosti roditelja i učenika, projektne aktivnosti, suradničko učenje, kao i savjetovanje kod školskog psihologa.

BullySafe USA je također preventivni program, odnosno kurikulum usmjeren na smanjenje vršnjačkog nasilja kroz razvoj učeničke empatije i vršnjačke pomoći. U sklopu programa, učenici raspravljaju i o online vršnjačkom nasilju, uče o različitim vrstama online zlostavljanja te raspravljaju o ulozi škola, roditelja i njih samih u prevenciji online zlostavljanja.

CyberCool Curriculum je preventivni program nastao u sklopu Ophelia projekta, a usmjeren je na srednjoškolsku populaciju djevojaka za smanjenje relacijskog zlostavljanja (npr. ogovaranja, isključivanja i sl.). Kako se smatra da je relacijsko zlostavljanje često tip online zlostavljanja ovaj program je usmjeren na smanjenje upravo takvog online zlostavljanja koje je često putem društvenih mreža, chat-ova, foruma i sl. Namijenjen je djevojkama srednjoškolske dobi koje u manjim grupama raspravljaju o normama i stavovima vezanim uz online ponašanje,

posljedicama online zlostavljanja kao i strategijama koje pomažu kod online viktimizacije. Također, ovaj program daje informacije učenicama kako da sigurno pristupaju online aktivnostima, kao što su blogovi, društvene mreže i sl. te kako da sigurno šalju i primaju elektroničku poštu.

CyberALLY je interaktivni program prevencije online zlostavljanja namijenjen za učenike srednjih škola. Za učenike i žrtve i nasilnike na raspolaganju je poludnevni ili cjelodnevni trening kako bi im se pomoglo u rješavanju online nasilja. Program educira mlade ljude da razviju strategije za zaštitu protiv internetskog zlostavljanja te ih poziva da se aktivno uključe u sprječavanje internetskog zlostavljanja. U programu se raspravlja i o forumima s naglaskom na društvene okrutnosti mladih kod objave neprimjerenih sadržaja na takvim online javnim mjestima. U Švicarskoj ne postoji jedinstven program prevencije online nasilja i zlostavljanja već se uglavnom provode jednogodišnje akcije koje obuhvaćaju djecu od predškolske dobi do 18. godine života Iz dostupnih kampanja i jednogodišnjih programa vidljiva je usmjerenost prevencije na tri velike populacije: obitelj, djecu i odgojno-obrazovne institucije (<http://www.limita-zh.ch>).

Rad s obiteljima pripada socijalnim radnicima a orijentaciju na obiteljsko okruženje Švicarci opravdavaju sljedećim činjenicama: prva je ta što su počinitelji najčešće bliski obitelji ili su članovi obitelji pa je jačanje kapaciteta obitelji za prepoznavanje zlostavljanja važan korak u suvremenom roditeljstvu. Drugi je razlog percepcija obitelji kao djetetu bliskog okruženja u kojemu ono stječe prva znanja o sebi i svijetu, zbog čega se i obiteljski kontekst vidi kao čimbenik uspješne prevencije. Treći se razlog odnosi na činjenicu kako su počinitelji seksualnog zlostavljanja najčešće bile i žrtve istoga pa Švicarci posebnim programima edukacije pripremaju socijalne radnike za podršku takvim roditeljima (<http://www.sozialinfo.ch>).

Što se tiče programa koji su usmjereni na djecu, osim uobičajenih sadržaja usmjerenih na prepoznavanje potencijalnih predatora i samozaštitu, Švicarci se od ostalih razlikuju po programima edukacije vršnjaka za prepoznavanje seksualnog zlostavljanja kod djece. Naime, oni zapažaju kako učitelji i nastavnici nemaju pristup u vršnjačke odnose (kulturu djece i mladih) pa programima edukacije pokušavaju senzibilizirati djecu i mlade za prepoznavanje žrtava nasilja i educirati ih kako da pomognu svom prijatelju. Osim izostanka potpunijeg uvida u vršnjačku interakciju, opravdanost ovakvog pristupa vide i u tendenciji snižavanja kronološke dobi počinitelja (sve veći broj počinitelja ima manje od 18. godina) pa je i usmjeravanje na djecu i mlade logičan korak u odnosu na zapaženo. Uz postojeće online modalitete seksualnog zlostavljanja djece, oni izdvajaju sexting kao rastući problem te djecu i mlade upoznavaju s ovim oblikom zlostavljanja, koji se javlja ponajprije zbog velikog broja djece i mladih koji imaju mobilne uređaje i pametne telefone, a koji roditeljima često nisu dostupni za kontrolu ili ih roditelji ne prepoznaju kao medij u kojemu se može dogoditi zlostavljanje. Važno je reći da Švicarci programe prevencije, uključujući spolni odgoj i obrazovanje, provode kontinuirano od najmlađe (predškolske) dobi do završetka srednjoškolskog obrazovanja. To znači da imaju razrađen pristup u odnosu na kronološku dob ciljane

populacije, što je u skladu s razvojno primjerenom praksom u pedagoškom smislu. Također, postoje online platforme za učenike i nastavnike na kojima objavljuju priručnike, radne materijale i savjete vezane uz problematiku online zlostavljanja. Edukacija zaposlenih u odgojno-obrazovnom sustavu (odgojitelja, učitelja i nastavnika u osnovnim i srednjim školama te pedagoga) usmjerena je na prepoznavanje manifestacije zlostavljanja (izvanjske ekspresije) te se poseban naglasak stavlja na poštovanje protokola u kojima je naglasak na psihološkoj zaštiti djeteta u procesu vještačenja i rehabilitacije.

Drugim riječima, zadaće zaposlenih u odgoju i obrazovanju ne završavaju prijavom sumnje na zlostavljanje, već se u programima edukacije posebna pozornost daje kontinuiranoj podršci djetetu, što je bitno za djetetov psihički opravak. Naposljetku, Švicarci zaposlene izvan sustava odgoja i obrazovanja, a s kojima djeca dolaze svakodnevno u kontakt (npr. treneri), vide kao populaciju s kojom se također treba raditi na podizanju svijesti o ovoj pojavi pa se sve češće javljaju programi koji su namijenjeni edukaciji profesionalaca ne-pedagoškog

Ni u Saveznoj Republici Njemačkoj ne postoji jedinstven program prevencije seksualnog zlostavljanja, već se na temelju periodičnih analiza stanja na terenu daju smjernice koje onda svaka pokrajina prilagođava u odnosu na svoje potrebe i resurse. Smjernice koje se nude su vezane uz kronološku dob djece i preporuke su da se o spolnom odgoju i prevenciji seksualnog zlostavljanja počne govoriti već u predškolskoj dobi, što se opravdava činjenicom da se na godišnjoj razini oko 10% prijavljenih slučajeva seksualnog zlostavljanja odnosi na dob djece od rođenja do 8. godine života.

Također, posebna pozornost se daje djeci i učenicima s teškoćama u razvoju jer su oni u posebnom riziku od zlostavljanja pa se preporuke za edukaciju ove populacije posebno detaljno razrađuju, s uvažavanjem razvojnih specifičnosti i primjenom adekvatnih metoda poučavanja (Hilgers, 2004). Iako ne postoje jedinstveni programi seksualnog odgoja i prevencije seksualnog zlostavljanja, postoje programi prevencije vršnjačkog online zlostavljanja, koji se najčešće provode i realiziraju u sklopu projekata. Jedan od takvih projekata je i Klicksafe i namijenjen je prvenstveno početnicima, djeci koja počinju otkrivati prostor interneta kao mjesta razmjene informacija i virtualnog građenja prijateljstava. Naglasak je stavljen na aspekte virtualnog svijeta koji je djeci i mladima dostupan, a to su: komunikacija putem pametnih telefona (aplikacije), instant messenger, chatrooms, e-mail i web kamere.

Naglasak se stavlja i na svojevrsne dobronamjerne virtualne prostore u kojima djeca međusobno komuniciraju, a to su e-učenje i gaming web stranice. Svrha ovog programa je osnažiti djecu i mlade za kritičku uporabu dostupnih alata, a ne na zabranjivanju njihova korištenja. U Republici Francuskoj, slično kao u Saveznoj Republici Njemačkoj i Švicarskoj, edukacija djece i mladih za prevenciju seksualnog zlostavljanja počinje već u predškolskoj dobi s naglaskom na phishing, kao početnog koraka koji je predatorima potreban za online seksualno zlostavljanje.

Prema smjernicama Ministarstva obrazovanja, podjednako je važno djecu zaštititi od vršnjačkog online zlostavljanja, kao i od seksualnog online zlostavljanja od strane starije djece i odraslih. Ministarstvo obrazovanja je 2007. godine pokrenulo reformu obrazovanja, koja je obuhvatila i prevenciju online zlostavljanja u školama, kao sastavnog dijela podizanja kvalitete sustava odgoja i obrazovanja. Iako ne postoji jedinstven nacionalni program prevencije, postoje programi koje je moguće naći na web stranicama škola, a koji su usklađeni s nacionalnim smjernicama. Programski sadržaji koji se mogu naći su uglavnom usmjereni na učitelje i nastavnike te postoje portali i forumi na kojima je moguće pronaći materijale za rad s djecom. Posebno važnu ulogu u prevenciji svih oblika zlostavljanja Ministarstvo obrazovanja daje ravnateljima, koji su odgovorni za stvaranje pozitivne školske klime u kojoj se djeca osjećaju prihvaćenom i u kojoj mogu dobiti primjerenu podršku. Kako bi školama omogućili jačanje snaga za nošenje sa izazovima online zlostavljanja.

Evaluacija preventivnih programa

Iako hvale vrijedni, preventivni programi koji uključuju borbu protiv online nasilja i zlostavljanja u Hrvatskoj tek su u začetku. Napravljeno je puno pozitivnih pomaka u vidu organiziranja različitih aktivnosti u svrhu prevencije online nasilja i zlostavljanja, kao i vrijednih dugoročnih projekata. Međutim, za opisane preventivne programe ne postoji sustavna evaluacija njihovog konačnog ishoda. Tek nakon sustavnog provođenja preventivnih programa od minimalno nekoliko godina možemo očekivati pozitivne pomake. Dodatnu poteškoću predstavlja brzo napredovanje modernih tehnologija, kao i brzi razvoj novih online aktivnosti, što otežava pravovremeno uvođenje preventivnih mjera.

EU Child Safety Online Project dosad se uspješno provodio u četiri zemlje EU: Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, Italiji i Irskoj, ali nema znanstvenih evaluacija ovog programa. Prema izvještajima dionika programa ovaj preventivni program čini se poprilično obećavajući. Trenutno se ovaj program provodi u SAD-u te se uskoro očekuju prve evaluacije.

KiVA se na području EU pokazao kao izrazito uspješan program. U Finskoj su evaluacije rađene više puta i pokazale su pozitivne efekte za žrtve svih oblika zlostavljanja, verbalnog, tjelesnog i online. Preventivni program KiVA je također dobio pozitivne evaluacije i u drugim EU državama: Nizozemskoj, Estoniji, Italiji i Velsu, a trenutno se implementira u Kansasu u SAD-u, odakle se također očekuju prve evaluacije.

Iako u SAD-u pronalazimo najveći broj preventivnih programa njihove evaluacije još uvijek nedostaju. Cyber Bullying: A Prevention Curriculum je zapravo dio Olweusovog Bullying Prevention Programa (koji se pokazao kao dosta uspješan program u smanjenju tradicionalnog vršnjačkog nasilja); međutim, za ovaj program nisu rađene sustavne evaluacije te nije poznata njegova uspješnost u smanjenju problematike online vršnjačkog zlostavljanja. Također niti za program CyberCool Curriculum ne pronalaze se objavljene evaluacije. Evaluacija

preventivnog programa BullySafe USA pokazala je kako su učenici uspješno razvili empatiju i usvojili vještine vršnjačke pomoći. Također je ovaj program poboljšao stavove nastavnika i učenika te su češće intervenirali u slučaju vršnjačkog nasilja. No, za dio programa koji se odnosi na online vršnjačko zlostavljanje nije provedena evaluacija. Jedini program za koji pronalazimo rezultate evaluacije je CyberALLY. Nalazi prikupljeni kroz fokusne grupe i upitničke samoprocjene sudionika pokazali su da su ispunjeni ciljevi programa, odnosno da su učenicima usvojili vještine iz programa i uspješno ih primijenili u svakodnevnom životu. Sudionici su naučili kako pomoći žrtvama online zlostavljanja te kako spriječiti da i sami postanu meta online nasilnika.

Na temelju opisanih programa i njihovih evaluacija možemo zaključiti kako su škole uvele kurikulume koji se odnose na sigurnost na Internetu kao strategiju za smanjenje rizičnog ponašanja na internetu te za zaštitu učenika od online zlostavljanja i uznemiravanja. Programi su se pokazali uspješni u povećanju učeničkog znanja o online sigurnosti, međutim rezultati evaluacija nisu pokazali da je prevencija rezultirala i u smanjenju online rizičnog ponašanja učenika.

Što se tiče evaluacije učinaka programa u Švicarskoj, Njemačkoj i Francuskoj, oni ne postoje iz jednostavnog razloga jer ne postoje jedinstveni nacionalni programi prevencije online nasilja i zlostavljanja. Ono što je važno reći da se u ovim zemljama programi i kurikulumi prevencije razlikuju po ciljevima i metodama, ovisno o populaciji kojoj su namijenjeni. Također, postoji puno dostupnih radnih materijala koje učitelji mogu preuzeti s interneta i koristiti u svom radu, a koji su načinjeni u odnosu na nacionalne smjernice za zaštitu djece i mladih. To znači da se u ovim državama prevencija online nasilja i zlostavljanja vidi kao integrirani, sastavni dio nastavnog procesa, što pojedine zemlje provode u okvirima građanskog odgoja (Njemačka, Francuska), seksualnog odgoja (Njemačka, Švicarska) ili u sklopu manjih školskih, lokalnih ili regionalnih projekata ograničenog trajanja.

Preporuke za prevenciju seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima

Na temelju prethodno opisane „dobre prakse“ te uspješno provedenih preventivnih programa, u nastavku teksta dajemo savjete za najčešće dionike programa prevencije seksualnog i drugih oblika online nasilja nad djecom i mladima u svrhu zaštite djece i mladih.

Preporuke za djecu i mlade

Seksualni predatori često uhode djecu i mlade putem Interneta. Kako bi se online korisnici zaštitili mogu poduzeti nekoliko bitnih koraka:

- Treba biti oprezan kome putem interneta daješ osobne podatke, uključujući i podatke koje šalješ putem e-maila ili društvenih mreža poput Facebook-a i Twitter-a. Vrlo je lako pomoću postova i slika prikupiti informacije o tome gdje živite, o mjestima na koje volite ići ili o osobama koje su vam drage.
- Posumnjaj kada te putem e-maila ili društvene mreže (Facebook) netko traži velik broj podataka, kao što su ime i prezime, adresu ili mjesto stanovanja, broj telefona/mobitela i sl. To se naziva phishing ili mrežna krađa identiteta sa svrhom da se ili lažno predstavlja u tvoje ime ili da uzmu tvoje podatke kojima će te uhoditi u virtualnom svijetu i kasnije ucjenjivati.
- Kreiraj drugi e-mail račun kojim ćeš se služiti za registraciju na društvene mreže i druge stranice koje zahtijevaju registraciju. Na taj način ćeš spriječiti dolazak neželjene pošte na primarni e-mail, a također nećeš moći biti otkriveni tvoji privatni podaci ukoliko stranice na kojima se registriraš ima lošu zaštitu podataka.
- Ne trebaš ispuniti sva polja pri registraciji, posebice ona koja se odnose na informacije o datumu i mjestu rođenja i sl.
- Kada kreiraš online profil postavi fotografiju na kojoj se ne može otkriti tvoj identitet ili lokacija na kojoj je fotografija snimljena.
- Pri online aktivnostima dobro je odabrati nadimak koji je neutralan (spolno i dobno neutralan), i naravno koji nije tvoje pravo ime. Također nemoj koristiti datume rođenja, brojeva telefona i sl. kada kreiraš pristupnu šifru jer je to najlakše otkriti.
- Većina chat-ova sadrži mogućnost zaustavljanja (Block) ili zanemarivanja (Ignore), kojima se zaustavljaju daljnje poruke od neželjenih korisnika. Ako je riječ o nekome tko je jednostavno dosadan, blokiranje poruka najčešće je dovoljno da se problem zaustavi. No, ako je posrijedi osoba koja iznosi stvarne prijetnje, važno je da o tome obavijestiš odraslu osobu u koju imaš povjerenja.
- Neke web stranice imaju mogućnost provjere izgleda korisničkog profila (kako tvoj profil izgleda drugim korisnicima). Testiraj takvu mogućnost i provjeri otkrivaju li samo ono što je neophodno.
- Ako se osjećaš neugodno pri online komunikaciji ili online situacija postaje za tebe (na bilo koji način) prijeteca, odjavi se iz online prostora, a možeš i blokirati pristup osobi od koje se osjećaš neugodno. Ovo iskustvo podijeli s roditeljima ili drugim odraslim osobama u koje imaš povjerenja, potraži njihov savjet i podršku.
- Ako si primio neželjeni online kontakt, jasno reci osobi kako ne želiš da te i dalje kontaktira. O neželjenom kontaktu svakako obavijesti odraslu osobu kojoj vjeruješ (npr. roditelju ili nastavniku). Naime, ukoliko se to ponovi odrasla osoba će ti pomoći u rješavanju ovog problema.
- Nikad ne otvaraj e-mailove koje ti pošalje netko koga ne poznaješ ili netko za koga već znaš da je zlostavljač. Ako ti e-mail šalje učenik koji te u školi zlostavlja, ovakav oblik komunikacije prijavi učitelju, razredniku ili pedagogu i o tome razgovaraj s roditeljima ili drugim odraslim osobama u koje imaš povjerenje.

- Ukoliko primiš neprimjeren sadržaj (kao što su npr. fotografije golog tijela ili dijelova tijela odrasle osobe, bilo da je osoba tebi poznata ili nepoznata, muškog ili ženskog spola), kao i svaku neprimjerenu komunikaciju, nemoj ju brisati ili uređivati. Odmah se obrati odrasloj osobi koja ti može pomoći.
- Svakako obavijesti obitelji i prijatelje ako sumnjaš da te netko uhodi preko interneta. Svatko tko živi takvu situaciju treba podršku i zaštitu bližnjih.
- Ne prihvaćaj poklone kao što su bonovi za mobitele, ili neke druge poklone koji su vrijedni u virtualnom svijetu, kao što su bodovi u igricama, jer te na taj način predatori žele način obvezati da s njima komuniciraš, a što kasnije može voditi u ucjenjivanje.

Osim opasnosti od seksualnih predatora, vrlo je česta pojava kod online korisnika da postaju žrtve drugih oblika online nasilja i zlostavljanja. Kako bi se zaštitili od takvih situacija potrebno je sljedeće:*

1) Oprezno sa slikama!

Iako se obiteljske fotografije ili fotografije na kojima se pristojno zabavljaš mogu činiti zgodnima za objavu, ako se na njima može prepoznati tvoje lice, lica članova tvoje obitelji ili prijatelja, onda možeš biti u opasnosti jednako kao da piše tvoje ili njihovo puno ime i prezime te adresa. Ukoliko ipak želiš staviti svoje fotografije i fotografije prijatelja i obitelji onda se pobrini da lica nisu prepoznatljiva (npr. da ste uslikani s leđa, s velikim šeširom ili da su lica zamučena).

2) Razmisli prije nego objaviš sadržaj online!

Nikad ne zaboravi da je Internet javan. Ono što si stavio tamo nikada u potpunosti ne može biti izbrisano. Ako ne bi rekao nešto u sobi punoj stranaca, onda nemoj to objaviti ni preko interneta.

3) Čuvajmo sebe i druge!

Kao što ne trebaš objavljivati na Internetu svoje privatne podatke, tako ne trebaš niti tuđe (npr. ime i prezime prijatelja, adresa stanovanja, e-mail i sl.).

4) Pronađi se! („Googljaj se!”)

Putem stranice www.google.com možeš provjeriti na kojim se sve internetskim stranicama spominje tvoje ime. Samo upiši svoje ime i prezime pod navodnim znakovima (npr. „Marko Marković”). Google će ti pomoći otkriti postoji li neka web stranica ili blog o tebi, a da ti za to ne znaš. Isto možeš napraviti sa svojim brojem mobitela, e-mail adresom, pravom adresom i nadimkom na chat-u. Možeš napraviti i „Google Alert”, alarm koji će ti stizati na mail svaki put kad i ako se na internetu pojavi stranica na kojoj se spominje tvoje ime. Kada se upuštaš u ove avanture, bilo bi dobro da s tobom bude odrasla osoba od povjerenja koja ti može pomoći oko ovoga.

5) Ne odgovaraj online nasilniku!

Umjesto da ulaziš u svađu i samo pogoršavaš situaciju u kojoj si žrtva, najbolje da se isključiš sa stranice na kojoj doživljavaš online nasilje. Napravi pauzu od kompjutera, tableta, mobitela i sl., a to je ujedno prilika da upoznaš nove ljude. Nasilan i neprimjeren sadržaj sačuvaj tako da napraviš screenshot cijele web stranice te ga pokaži odrasloj osobi od povjerenja.

* <http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-preko-interneta/>

Preporuke za roditelje

Sprječavanje online predatora da viktimiziraju djecu je prilično jednostavno i lako uz dovoljno truda. Najveći problem je što većina roditelja ne prihvaća realnost da slučajevi online iskorištavanja i zlostavljanja djece dramatično rastu, stoga ni ne postoji snažan osjećaj da se nešto hitno treba poduzeti. Online predatori igraju vrlo veliku ulogu u iskorištavanju djece i tinejdžera. Oni to besprijekorno rade uz pomoć interneta. Roditelji i djeca zajednički mogu raditi na sprječavanju seksualnih prijestupnika da izvrše svoj naum. Prvi korak u borbi protiv online predatora je što bolje upoznati ih i način na koji oni rade.

Roditelji trebaju informirati djecu o sljedećem:

- Online predator će putem različitih online sustava pokušati uspostaviti vezu s potencijalnom žrtvom. To može biti putem chat-ova, foruma, e-maila, instant poruka, društvenih mreža i sl. Odmah po uspostavljanju komunikacije, predatori će početi uvjeravati žrtvu za razgovor putem mobitela ili fiksnog telefona.
- Čim se uspostavi prijateljski ili ljubavni odnos, predator je u stanju u potpunosti uvjeriti žrtvu da se susretne u stvarnom svijetu. Bez roditeljskog znanja, dijete je lako postalo plijenom online predatora.
- Kada dijete pokaže interes za spolnost i seksualnost, razgovarajte o tome na primjeren način. Ako niste sigurni kako s djetetom o tome razgovarati, recite mu da se morate alo više raspitati o toj temi i potražite savjet pedagoga, psihologa. Nemojte iznevjeriti dijete i ne pružiti mu informaciju koju je tražilo. Razgovarajte s djecom o ljubavi i zaljubljenosti, podržavajte djetetov interes za razgovor o tome, jer na taj način preventivno djelujete – dijete neće tražiti odgovore na pitanja na neprimjerenim mjestima (chat-ovima, forumima i sl.).
- Ukoliko ste dijete unaprijed upozorili u ovakve ili slične potencijalno opasne situacije, dijete će biti opreznije pri online komunikaciji i moći će se pripremiti za slučaj da predator pokuša uspostaviti kontakt s njim.
- Nadalje, predatori često koriste određene manipulativne trikove kako bi prevarili žrtvu s čime dijete treba biti upoznato:
  - ukoliko je dijete frustrirano zbog obiteljskih ili vršnjačkih problema, predator će biti vrlo dobar u davanju savjeta, ali na određeni način tako da se žrtva postupno povlači iz vlastite obitelji;
  - najčešće se lažno predstavljaju da su iste dobi kao i žrtva, ali suprotnog spola;
  - vrlo su spremni na darivanje, nagrađivanje žrtve i sl. u zamjenu za određenu uslugu;
  - pokazuju iskrenost u odnosima s djetetom te su uvijek tu kada ih žrtve trebaju;
  - jako inzistiraju na tome da svaku raspravu o seksualnim temama treba čuvati kao tajnu s obje strane;
  - kada se osjećaju ugroženima (npr. osjećaju da nešto sumnjate ili kada primjete da se dijete drugačije ponaša nakon što ste saznali što se događa), skloni su prijetiti djeci vašom dobrobiti (npr. da će vam nanijeti zlo, oteti vas ili dijete i sl.), što može rezultirati time da dijete zaštićuje predatora ali samo zato da bi vas zaštitilo. Djetetu pojasnite kako vama predator ne može nauditi i kako su to prijetnje sa ciljem zastrašivanja. Potražite podršku za dijete izvan obitelji (savjetovalište, privatni psiholog, škola i dr.), što vam je na raspolaganju.

- Djeca ne trebaju davati osobne podatke na internetu. To uključuje ime i prezime, broj telefona, adresu stanovanja, dob i sl. Razgovarajte s djetetom o tome.
- Djeca ne trebaju odgovarati na poruke strancima putem chat-a, foruma ili instant poruka.
- Uvijek treba izbjegavati postavljanje i prijenos osobnih podataka i slika na Internetu.
- Ako prime e-mail od nepoznate osobe ne trebaju ga otvarati, posebice ne privitke. Ako dijete primi takav e-mail i povjeri Vam se, ako i planirate otvoriti mail ili privitak, učinite to bez djetetova prisustva. Ne kažnjavajte dijete, razgovarajte o tome i potražite pomoć izvan obitelji (pravnu, psihološku).
- Nikad ne trebaju prihvaćati bilo kakvu vrstu poklona od potpunog stranca. Učite djecu da prihvaćanje poklona ne treba biti znak poslušnosti.
- Nikada se ne trebaju ići upoznavati s osobom koju su upoznali preko interneta bez pratnje roditelja ili staratelja.

Osim online seksualnog zlostavljanja, djeca su putem interneta izložena i drugim oblicima nasilja i zlostavljanja. Kako bi roditelji prevenirali da djeca postanu žrtve u virtualnom svijetu ključno je sljedeće:

1) Roditelji trebaju biti svjesni djetetovih online aktivnosti

Roditelji trebaju znati koje stranice djeca posjećuju i koje su njihove online aktivnosti. Treba pitati što rade dok su online, na kojim stranicama i s kime to rade. Instalirajte softver koji uključuje roditeljsku kontrolu i nadzor nad djetetovim online aktivnostima. Upozorite dijete da je vaša roditeljska dužnost pratiti njegovu online komunikaciju, posebice ako postoji razlog za zabrinutost. Upoznajte se sa stranicama kojima surfa vaše dijete, isprobajte uređaje koje koristi za pristup internetu, to će pomoći da steknete osjećaj o tome kako vaše dijete provodi vrijeme u online aktivnostima. Tražite od djeteta njegove pristupne šifre, i objasnite mu da ćete ih koristiti samo u slučaju nužde. Pitajte prijatelja ili drugu pouzdanu odraslu osobu da na društvenim mrežama prati vaše dijete. Ohrabrujte dijete da vam odmah kaže ukoliko se nad njim ili nekim njegovim prijateljem vrši online nasilje. Objasnite mu da mu zbog toga nećete oduzeti računalo ili mobitel, već da ćete mu pomoći da riješi problem.

2) Roditelji trebaju uspostaviti jasna pravila oko korištenja tehnologije

Roditelji treba uspostaviti jasna pravila oko korištenja kompjutera, mobitela i druge tehnologije. Kako postoje jasna pravila ponašanja u realnom svijetu tako trebaju postojati i pravila ponašanja u virtualnom svijetu. Pravilima roditelji određuju vrijeme koje će dijete provoditi online, stranice koje smije posjećivati, način na koji će komunicirati putem interneta i slično. Posebno je važno dogovoriti s djetetom koje informacije o sebi ne bi smjelo postavljati na Internet (npr. osobne podatke, ime, prezime, adresa stanovanja, fotografije i sl.). Jednom kad dijete objavi sadržaj na webu, on tamo zauvijek ostaje i nemoguće ga je u kontrolirati. Također dijete treba upozoriti da pristupne šifre ne daje prijateljima, već ih samo roditelj treba znati.

3) Roditelji trebaju biti svjesni postojanja i razumjeti školska pravila

Neke škole imaju razvijenu jasnu politiku i pravila oko korištenja modernih tehnologija i općenito oko online aktivnosti. Ta pravila se mogu odnositi na djetetovo ponašanje u školi, ali i šire. Dobro bi bilo da roditelji provjere postoje li takva pravila u djetetovoj školi. Ako postoje, ona su najvjerojatnije odraz rada stručnjak na ovoj problematici i mogu pomoći roditeljima u uspostavljanju sličnih pravila oko online aktivnosti i kod kuće.

Savjeti za roditelje:

- Povremeno pretražite djetetovo ime pomoću Google pretraživača kako bi saznali ako postoje bilo kakve neprikladne slike, postovi i ostale informacije o djetetu. Pokušajte s nekoliko različitih pretraživanja pomoću „djetetovo ime“ slike ili „djetetovo ime“ vijesti, što će vam pomoći pronaći sadržaj koji može biti objavljena bez vašeg i/ili djetetova znanja.
- Stavite računalo u dnevni boravak, ne u dječju sobu. Tako možete nadgledati djecu dok su na internetu i vidjeti koje stranice posjećuju. Također ćete tako i lakše razgovarati o primjerenosti sadržaja i načina komunikacije putem Interneta.
- Upoznajte njihove internetske prijatelje onoliko koliko poznajete i ostale prijatelje.
- Informirajte se i o programima koji filtriraju web stranice za koje ne želite da budu dostupne vašem djetetu. Većina tih programa mogu se kupiti preko interneta, a neki su i besplatni. Neki internet preglednici (Internet Explorer) imaju ugrađene filtre koji se mogu uključiti kako ne bi dopuštali pristup stranicama određena sadržaja. Najčešće korišteni filtri su ContentProtect, CYBERSitter i NetNanny.
- Dokumentirajte neprimjerene sadržaje (koji upućuju na nasilje i zlostavljanje putem Interneta), uključujući i elektroničku i printanu kopiju s relevantnim datumima i vremenima.
- Prijavite policiji i nadležnim službama online nasilje i zlostavljanje.
- Današnje obrazovanje djece je nemoguće bez pristupa internetu. Djeca skidaju fotografije tekstove i sl. sa svrhom pisanja seminara ili izrade školskih projekata. Sudjelujte u tome, a ako ne možete, informirajte se o dječjim pretraživačima tj. tražilicama koje su primjerene djeci i njih instalirajte na uređaj.

Preporuke za škole

Kada govorimo o prevenciji nasilja putem Interneta dosadašnja istraživanja pokazala su da je ključno raditi na 4 velika područja:*

1) Podizanje svijesti

Osnovni korak u rješavanju bilo kojeg problem je svijest o postojanju samog problema. Važno da je

* <http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-preko-interneta/>

roditelji, učitelji i učenici postanu svjesni kako je online nasilje ozbiljan problem. Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, bez obzira što se događa u virtualnom svijetu, ostavlja negativne dugoročne posljedice po život djeteta, a često se iz virtualnog svijeta prenosi u stvarni djetetov život.

Kako bi prevencija bila uspješna potrebna je sustavna edukacija nastavnika, roditelja i djece o postojanju online nasilja i zlostavljanja, posljedicama na tjelesnom i emocionalnom planu kod djece žrtava, ali da ovakav oblik nasilja predstavlja i kršenje zakona.

Nastavnike posebno treba educirati kako da prepoznaju učenika koji su žrtve ovakvog oblika nasilja. Posebno su rizični anksiozni, povučeni i depresivni učenici, učenici kod koji su vidljive promjene raspoloženja i odstupanja u uobičajenim školskim aktivnostima. Roditelji i nastavnici dužni su prepoznati i prijaviti online nasilje. Kako bi bili uspješni u tome i približili se mladima, potrebno je da se detaljno upoznaju sa stranicama, društvenim mrežama i terminima koje djeca i mladi koriste u virtualnom svijetu. Također je vrlo bitno da roditelji i učitelji razgovaraju s učenicima o nasilju i svim oblicima zlostavljanja putem Interneta, da im pruže podršku i upute ih kako se boriti protiv ovog problema.

2) Školska pravila

U prevenciji ovako kompleksne problematike, kao što je online nasilje i zlostavljanje, potrebna je sustavna borba. Osim obitelji, škola je mjesto gdje dijete provodi najviše vremena te osim obitelji ima izuzetno važnu odgojnu ulogu u životu djeteta. Uspostava vrijednosnog sustava i pravila ponašanja, koja se odnose i na ponašanje u virtualnom svijetu, može funkcionirati samo ako se dosljedno primjenjuju. Svaka bi škola, u borbi protiv online nasilja i zlostavljanja, trebala kreirati svoja školska pravila.

Pravila moraju biti jasna i razumljiva djeca, koja ne dopuštaju online nasilje, ali isto tako niti samo promatranje online nasilja i zlostavljanja bez poduzimanja odgovarajućih aktivnosti te trebaju jasno definirati posljedice ako se pojavi takvo ponašanje. Pravila se trebaju kreirati kako za učenike tako i za nastavno osoblje, gdje svaki dionik školskog sustava ima pravu na zaštitu od online nasilja i zlostavljanja, ali i odgovornost da poduzme određene mjere kada sazna za takav neprimjerenog oblik ponašanja. Potrebno je ohrabrivati i osnažiti učenike da prijave slučajeve online nasilja, bilo da se radi o učenicima koje su žrtve ove vrste nasilja ili o učenicima koji su samo promatrači.

Ukoliko se sazna da je online nasilnik učenik škole, potrebno je da snosi jasne posljedice za svoje ponašanje u virtualnom svijetu, isto kao što snosi posljedice za neprimjerenost ponašanje u realnom svijetu.

3) Nadzor

Nadzor odraslih osoba, bilo roditelja bilo učitelja, ima važnu ulogu u prevenciji online nasilja i zlostavljanja. Nastavnici u školi, a roditelji kod kuće trebaju nadgledati djetetovo korištenje računala, sadržaje koje pregledava, stranice na koje se logira, komunikaciju koju uspostavlja putem Interneta.

Nastavnici u školi mogu postaviti razne sustave zaštite na računala kako bi se onemogućio pristup neželjenim sadržajima. Isto tako, na svim računalima postoji opcija pregleda prethodno pregledanih internet stranica. Tako nastavnici mogu pratiti koja su djeca posjećivala rizične internete stranice te dodatno s njima razgovarati o potencijalnim opasnostima kod online aktivnosti.

Škola može i od pojedinih operatera tražiti uvođenje dodatnih sustava zaštite od nepoželjnih sadržaja. Nadalje, škole mogu pomoći i roditeljima u vidu educiranja o načinima vršenja nadzora nad djetetovi online aktivnostima te savjetovanja kako razgovarati s mladima o novim tehnologijama.

4) Programi

Kako bi prevencija bila uspješna potrebno je njezino sustavno uvođenje. Dobar primjer takvog uvođenja preventivnih programa je kroz školski kurikulum. Nastavni bi programi koji se sastoje od direktnog poučavanja vrijednosti, vježbanja empatije i upotrebe priča i drama te od izravnog učenja o neprikladnom ponašanju, mogli pridonijeti smanjivanju broja slučajeva nasilja preko Interneta.

Nadalje, škole su vrlo važna mjesta gdje roditelji mogu dobiti pravodobne i kvalitetne informacije oko borbe protiv online nasilja i zlostavljanja. Nastavnici bi trebali ohrabrivati roditelje da se uključe u djetetove online aktivnosti. Kako bi programi prevencije bili uspješni oni se moraju provoditi svakodnevno i dosljedno, odnosno kod kuće i u školi, što podrazumijeva konstantnu suradnju nastavnika i roditelja.

Savjeti za nastavnike:

- Prepoznajte da se radi o online nasilju/zlostavljanju. Djeca će pokazivati znakove potištenosti, zabrinutosti, odstupanja od uobičajenih obrazaca ponašanja. Razgovarajte s djetetom kako biste utvrdili radi li se o online nasilju/zlostavljanju.
- Redovno provjeravajte sadržaje računala u školi. Neka svatko dijete ima svoju šifru putem koje koristi računalo kako biste sa sigurnošću znali o kojem djetetu se radi i kakav sadržaj pregledava na internetu.
- Zatražite od interneta operatora, providera, informatičkih stručnjaka i sl. da omoguće sustave zaštite na mreži i računalima u školi kako bi se izbjeglo da učenici dođu do neprimjerenih sadržaja i smanjio rizik da postanu žrtve online zlostavljanja.

- Ukoliko naiđete na sadržaj koji upućuje na nasilje/zlostavljanje putem Interneta svakako napravite njegovu kopiju. Najbolje bi bilo da kopirate i sačuvate URL web stranice s neprimjerenim sadržajem, kao i da putem opcije screenshot snimite neprimjereni sadržaj na webu i pohranite.
- Neprimjereni sadržaj svakako prijavite web operatoru putem e-mail i telefona te također policiji. Često je potrebno više prijava prije nego li nadležne službe nešto poduzmu, ali ključno je da budete uporni.

Preporuke za socijalne radnike i odgajatelje

Posebnu pozornost i zaštitu trebaju djeca i mladi u izvanobiteljskom smještaju (institucijama za djecu bez adekvatne roditeljske skrbi ili odgojnim domovima), jer su oni i prije dolaska u instituciju bili izloženi negativnim iskustvima u odnosima s odraslima, uključujući različite oblike zlostavljanja i nasilja. Stoga socijalni radnici i odgajatelji trebaju obratiti pozornost na sljedeća ponašanja djece i mladih koja mogu indicirati postojanje online nasilja i zlostavljanja:

- dijete se povlači u svoju sobu više nego obično,
- ima jake reakcije na zvonjavu ili vibiranje mobitela (poskoči i ostavlja sve što radi, uzima mobitel i odlazi iz prostorije),
- naglo prekida razgovore na mobitelu, zaklanja monitor na kompjuteru ili spušta ekran od laptopa kada mu se približite,
- ima uvijek novaca na računu za mobitel,
- ima nove prijatelje s kojima se čuje i više puta u danu, a po imenima koje dijete spominje znate da ne idu u razred ili primjerice trening s njim,
- ima novu odjeću, šminku, mobitel i sl., koji nužno ne moraju biti skupocjeni, ali dijete ne želi odati ime darivatelja,
- briše povijest pretraživanja svaki puta kada završi rad na zajedničkom kompjuteru.

Ovakva ponašanja treba pratiti i s djetetom podijeliti sumnju na postojanje online nasilja i/ili zlostavljanja. Ako se pojavi sumnja na ovakav oblik nasilja nad djetetom, potrebno je poduzeti sve mjere koje su vam na raspolaganju u okviru sustava u kojemu radite, a djeci osigurati podršku psihologa ili pedagoga. Posebno je važno zaštititi dijete od negativnih komentara i akcija ostalih štićenika, što znači da ćete morati uložiti dodatni napor u rad s drugom djecom.

Ako nemate osobnih kapaciteta za savjetodavni, individualni i grupni rad s djecom, potražite pomoć u udrugama koje se mogu volonterski uključiti u intervenciju.

Što se tiče prevencije online nasilja i zlostavljanja u izvanobiteljskom smještaju, ona treba biti:

- temeljena na znanstvenim spoznajama i istraživanjima ove problematike,
- osmišljena u odnosu na specifičnosti okruženja iz kojih djeca i mladi dolaze,
- sustavna i kontinuirana,
- relevantna sa stajališta štíćenika,
- usklađena sa sustavom vrijednosti štíćenika,
- usklađena s postojećom zakonskom regulativom i smjernicama koje predstavljaju dobru praksu,
- usmjerena na jačanje osobnih kapaciteta nošenja s nasiljem i zlostavljanjem, tj. trebala bi jačati djetetove socijalne kompetencije i otpornost,
- praktična i primjenjiva u stvarnom životu, što je posebno bitno u okruženjima u kojima su socijalni resursi ograničeni,
- djeci i mladima razumljiva i smisljena (razvojno primjerena),
- interesantna iz perspektive onih kojima je namijenjena – pobuđivanje interesa štíćenika ključ je uspješnosti programskih aktivnosti,
- dovoljno fleksibilna da u programske aktivnosti „ubacite“ sadržaje koje niste planirali a koji su se u izravnom radu s djecom i mladima pokazale bitnima ili su za njih pokazali interes.

Iznimno je bitno da programi prevencije imaju jasno naznačene ciljeve koji su mjerljivi i koji su dostižni u odnosu na prethodna iskustva djece i mladih. To znači da je moguće da unutar institucije imate više modula prevencije, ovisno o razvojnim potrebama djece i mladi te njihovim prethodnim iskustvima. No, kada se nasilje već dogodilo, sve što radite pomno bilježite, vodite evidenciju poduzetih akcija, priložite dopise i čuvajte sve što ste dokumentirali a tiče se djeteta. Na taj način možete ubrzati proces i djetetu olakšati oporavak.

Zaključno o preventivnim programima

Kako bi bila uspješna bilo koja prevencija, nužno je sudjelovanje svih razina sustava. U kontekstu prevencije online nasilja i zlostavljanja to uključuje koordinaciju različitih mikro-sustava (obitelji, odgojno-obrazovnih ustanova i stručnjaka koji se bave djecom, zajednicu, državnu politiku, zakonodavstvo), a ne samo parcijalno provođenje prevencije unutar različitih sustava po principu svatko radi svoje. Iako pronalazimo pozitivne pomake u vidu implementacije sve većeg broja i raznovrsnijih preventivnih programa za smanjenje online nasilja i zlostavljanja, sustavne evaluacije ovih programa izostaju, a postavlja se i pitanje dugoročnih učinaka koji su slabo istraženi. Uspješni programi zahtijevaju dugoročno ulaganje i trajne napore kako bi došlo do pozitivnih pomaka, a značajni rezultati mogu se očekivati tek kroz nekoliko godina sustavnog rada. Osim o usklađenosti sustava, učinkovitost

prevencije ovisi i o kompetencijama sudionika, a u prvome redu se to odnosi na učitelje i nastavnike u osnovnim i srednjim školama, socijalne radnike i odgajatelje. Stoga države Europske unije i zapadnih zemalja sve više uvode programe edukacije stručnjaka ovih profila.

Programi edukacije koji se nude ovim stručnjacima su usmjereni prema prepoznavanju zlostavljanja i pružanju podrške djeci u procesu vještačenja i suđenja, dok se samo vještačenje i pravni procesi ne nude kao zasebne edukacije ovim stručnjacima. Time se otvaraju vrata stvarnom interdisciplinarnom pristupu ovoj problematici gdje svaki stručnjak može imati jednako važnu ulogu.

I na kraju, važno je istaknuti kako se svi programi prevencije online nasilja i zlostavljanja (a negdje čak i programi intervencije te protokoli postupanja) odnose na žrtve, ali ne i na počinitelje. To je posebice zabrinjavajuće u onim slučajevima gdje su počinitelji online nasilja vršnjaci jer, prema suvremenim rehabilitacijskim stajalištima, i počinitelji (i njihove obitelji) trebaju podršku, no čini se kako o tome nismo još spremni otvarati dijalog.

Save the Children

Ljubljanska 16, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel +387 (0) 33 290 671

Fax +387 (0) 33 290 675

<https://nwb.savethechildren.net>